Beseda predsednika Društva TIGR Primorske

04 Mala gora

12 Pomniki

24 Dogodki

26 V spomin

39 Beremo

43 Skozi čas

Kolofon

PRIMORSKI RODOLJUB
št. 33 - 1/2022

Ustanovitelj in založnik:
Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske

Uredniški odbor:
odgovorna urednica: Manuela Polanc
člani: dr. Rok Andres, dr. Savin Jogan, Milan Pahor, Polona Pahor, Rajko Slokar, Vesna Tomc Lamut

Oblikovanje grafične podobe:
Karmen Nemec – Unitis d.o.o.

Grafična priprava:
Prograf, Vipava

Tisk:
Grafika Soča d.o.o.

Naklada:
1500 izvodov

Avtorica naslovne fotografije (spomenik na Hribu svobode v Ilirski Bistrici):
Bernarda Dodič

*Avtorji, označeni z *, so člani društva*

Od izida dvojne 31. in 32. številke našega glasila se je dogodilo veliko stvari. Uspelo nam je kljub zaostrenim epidemiološkim razmeram spomladi letos izpeljati redno letno skupščino društva za leto 2021. Na skupščini smo po dolgih razpravah sprejeli nov statut, ki je posodobil in poenostavil naše delovanje. Kot uradno ime društva sedaj lahko enakopravno uporabljamo poleg daljšega imena društva tudi njegovo skrajšano različico, ki se glasi **Društvo TIGR Primorske**, sedež društva pa smo preselili iz Sežane v Ajdovščino predvsem iz praktičnih razlogov. Ob tej priliki se zahvaljujem delovni strokovni skupini, ki je pripravljala in usklajevala predloge in pripombe na delovna gradiva novega statuta. To skupino so sestavljali člani upravnega odbora društva Siniša Germovšek, Marijan Suša in Zdenko Šibav.

Številne posodobitve je v letu 2022 doživela naša spletna stran, ki nam prinaša vrsto zanimivih informacij o dogajanju v društvu, in z zadovoljstvom ugotavljam, da je tudi zelo obiskana. Spletno stran bomo še naprej posodabljali in na njej postopno v obliki rastoče knjige ustvarili zanimive arhive o nekdanjih tigrovcih. Vabim vas k obisku naše spletne strani, na kateri boste našli vse najnovejše informacije o delu društva.

Spomladi nas je v društvu doletela žalostna vest, da nas je 2. aprila v 102. letu starosti zapustil do takrat še edini živeči tigrovec Alojz Kralj iz Nove Gorice. V preteklih letih smo ga večkrat obiskali na

Društvo TIGR Primorske
VABI
na slavnostno akademijo ob 95. obletnici ustanovitve organizacije TIGR, ki bo
27. 9. 2022 v **SNG Nova Gorica** ob **17. uri**.
Vabljeni vsi člani Društva TIGR Primorske s predhodno prijavo, ki jo pošljete na e-naslov drustvo.tigr@siol.net.
Prijave zbiramo do 24. 9. 2022.
Vse dodatne informacije bodo objavljene na spletni strani društva.
Vljudno vabljeni!

domu in se z njim o marsičem pogovorili, sedaj nam za njim ostajajo le bogati spomini. Alojz Kralj je bil pokopan v Kanalu ob Soči. Predsednik države Borut Pahor je na pogrebno slovesnost poslal predsedniški venec, ki ga je prinesla Garda Slovenske vojske. Spominu na tigrovca in partizana Alojza Kralja se v tej številki Primorskega rodoljuba poklanjamo z dvema zapisoma o njegovem bogatem življenju, ki sta ju napisala Vesna Tomc Lamut in Rajko Slokar.

V Društvu TIGR Primorske smo ob 81. obletnici napada italijanskega okupatorja in domačih kolaborantov, ki so 13. maja 1941 skupno napadli tri tigrovce na Mali gori, pripravili slovesnost ob spomeniku na Mali gori, ki se jo je udeležilo trikrat več ljudi kot na državni proslavi na istem mestu 26. 4. 2022.

V septembru 2022 bomo z več proslavami tako kot vsako leto obeležili spomin na bazoviške junake. Skupaj z Odborom za proslavo bazoviških junakov, ki ga vodi Milan Pahor, bomo organizirali več proslav v spomin na bazoviške junake v Bazovici, na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu, pred Univerzo v Ljubljani in v Prešernovem gaju v Kranju. Točne datume posameznih proslav bomo pravočasno objavili na naši spletni strani.

Niz teh slovesnosti bomo skleni še z enim pomembnim dogodkom, ki za naše društvo pomeni velik izziv. Na dostojen način želimo z vsedržavno slavnostno akademijo počastiti spomin na 95. obletnico ustanovitve tajne protifašistične organizacije TIGR leta 1927 na Nanosu. Slavnostno akademijo bomo organizirali v torek, 27. septembra 2022, v Slovenskem narodnem gledališču Nova Gorica.

Pripravljamo tudi izid nove knjige o vipavskem pesniku in tigrovcu Dragu Bajcu, ki je žalostno umrl 24. oktobra 1928, star komaj 24 let. Kljub temu da sta o pesniku Dragu Bajcu, po katerem se imenuje tudi osnovna šola v Vipavi, izšli že dve knjigi, se je o njegovem življenju in delu nabralo še veliko novih dokumentov in zapisov, ki sploh še niso bili objavljeni, in škoda bi bila, da bi ti zapisi tonili v pozabo. V zgodbo o Dragu Bajcu bo vključeno še veliko tigrovcev, njegovih prijateljev in sodelavcev iz kroga goriške redakcije časopisa Edinost. Posamezne prispevke za knjigo so napisali številni priznani avtorji. Izid knjige je predviden v septembru letos.

Želim vam prijetno branje najnovejše številke Primorskega rodoljuba.

Gorazd Humar
predsednik Društva TIGR Primorske

Spomin na dogodke na Mali gori

V organizaciji OE Kras - Brkini pod vodstvom Marjana Suše je v petek, 13. 5. 2022, v Senožečah potekala komemorativna svečanost v počastitev spomina na narodnega junaka Danila Zelena, ki je padel v spopadu z italijanskimi karabinjerji in njihovimi slovenskimi sodelavci na Mali gori. Ob številčni udeležbi krajank in krajanov je slavnostni govor prispeval predsednik društva Gorazd Humar, kulturni program pa so oblikovali PZ Kresnik iz Sežane, recitator Igor Rojc iz Sežane ter učenke in učeni OŠ Senožeče.

Utrinek s proslave v Zelenovem rojstnem kraju – Senožečah, ki jo je pripravila OE Kras – Brkini.

MALA GORA V OBJEKTIVU

Avtor fotografij: Daniel Divjak

V soboto, 14. 5. 2022, smo na Mali gori nad Ribnico, kjer je 13. 5. 1941 prišlo do spopada treh tigrovcev z okupatorjem in domačimi kolaboranti, pripravili spominsko slovesnost. Ob tej priložnosti smo pri spomeniku ob častni straži Slovenske vojske položili vence, nato pa nadaljevali z osrednjim programom. Navzoče sta nagovorila župan Občine Ribnica Samo Pogorelc in predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar. Slavnostni govor je pripravil dr. Savin Jogan, govor pa je zaradi njegove odsotnosti prebrala Manuela Polanc. Kulturni program so sooblikovali Moški pevski zbor Svoboda, recitatorke Jelka Domevšček, Majda Rački in Irma Grbec ter učenec OŠ Franceta Prešerna Ribnica. Po slovesnosti so predstavniki društva venec položili še k spominski plošči v Ribnici, postavljeni na mestu, na katerem je bil smrtno ranjen Anton Majnik, udeleženec spopada, do katerega je prišlo 13. 5. 1941 na Mali gori.

Predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar

Govor predsednika Društva TIGR Primorske Gorazda Humarja na Mali gori 14. 5. 2022

Ves slovenski prostor je bil v ne tako davni preteklosti 20. stoletja preveč zaznamovan s svinčenimi izstrelki in življenja pod svinčenim nebom, kot je to napisal eden od ustanoviteljev TIGR-a Zorko Jelinčič. Obdobje fašizma med obema svetovnima vojnama pa je slikovito in groteskno na poetičen način opisal vipavski pesnik, tigrovec in novinar pri časopisu Edinost v Gorici Drago Bajc. Preganjan od fašistov je prezgodaj umrl, star komaj 24 let. V verzih je v eni od svojih pesmi Drago Bajc napisal: Videl sem življenje, ki ni bilo življenje.

Ne moremo in ne smemo pa se odreči spominom na dogodke iz tistih časov, ki so trajno zaznamovali slovenski zgodovinski spomin. To so v prvi vrsti požig Narodnega doma v Trstu leta 1920 in uničenje vrste drugih slovenskih ustanov in združenj, prvi in drugi tržaški proces, Gentilijeva šolska reforma, ki je iz šol odstranila slovenski jezik, in še bi lahko na dolgo našteval tiste tragične dogodke, ki tvorijo naš skupen zgodovinski spomin. Zgodovine in dogodkov v preteklosti ne moremo več spreminjati, zato pa lahko blažimo njihove posledice. Tudi z navajanjem le ugotovitev zgodovinske stroke in ne z lansiranjem polresnic, zavajajočih podatkov ter tudi laži, ki so politično prikrojene, kot se je to zgodilo na zadnjih dveh dobesedno sramotnih državnih proslavah ob dnevu upora proti okupatorju na Mali gori. Prirediteljі zadnje državne proslave na Mali gori, od katere se je protestno distanciral predsednik donedavnega državnega zbora Igor Zorčič, predsednik države Borut Pahor pa se je te proslave z obiskom v tujini izognil ob navedbi, da se z lokacijo proslave ne strinja. In na koncu TV prenosa te proslave so se režiserji in tvorci tekstov spretno in strahopetno skrili pod napisom na ekranu v špici oddaje, ki je bil takšen: Proslavo je organiziral sekretariat vlade RS.

Naveden ni bil ne režiser ne avtor tekstov, nihče z imenom. Seveda smo jasno prepoznali tekste, ki sta jih zagotovo napisala dva trenutno najbolj izpostavljena novinarja slovenske RTV, katerih imen niti ne želim omeniti.

Najbolj paradoksalno pa je to, da na zadnji državni proslavi ob dnevu upora proti okupatorju sploh ni bilo slišati besed Osvobodilna fronta, narodnoosvobodilni boj in partizan. In človek se vpraša, čemu ali komu je bila proslava sploh namenjena. Častna izjema ste bili le vi, župan Občine Ribnica g. Samo Pogorelc. Bili ste edini, ki je na tej proslavi uporabil besedo NOB. Včeraj me je na to opozoril obiskovalec slovesnosti ob spomeniku Danilu Zelenu v Senožečah, ki si je pozorno ogledal posnetek nedavne državne proslave na Mali gori.

Letos niso na Mali gori brali Balantiča, predstavnika tistih domačih kolaborantov, ki so 13. 5. 1941 skupaj z Italijani napadli tigrovce na Mali gori. Višek hipokrizije je bilo to branje lansko leto. Letos so brali pesmi partizana in pesnika Ivana Minattija in pesem, posvečeno tigrovcem, ki jo je napisal naš član Andrej Jelačin. Tako družina Minattija in sam Andrej Jelačin so, kot sem seznanjen, protestirali zaradi nepooblaščenega in neavtoriziranega branja njihovih pesmi na državni proslavi. Andrej Jelačin je celo objavil medijsko odmeven zapis z naslovom Danilo Zelen bi jih nagnal z Male gore.

Besede, ki jih je bral igralec Ivo Ban, napisal pa skorajda zagotovo avtor TV-oddaje Pričevalci, pa so čista

potvorba zgodovine. Njegove navedbe govorijo o izdaji treh tigrovcev s strani komunista in domačina Filipa Tekavca. To zgodbo je zelo neverodostojno navedel Tekavčev sin Bruno Tekavec v oddaji Pričevalci, ki je bil v času spopada na Mali gori star komaj eno leto, o spopadu pa je vedel vse, v glavnem po pripovedovanju matere, ki je o dogodku vedela to, kar ji je povedal njen mož Filip Tekavec. Cela štrena torej.

Pozorno sem si ponovno ogledal posnetek te oddaje z Brunom Tekavcem in jo dokaj natančno analiziral. Kup nesmislov in nelogičnosti. Najprej pove, da je na Mali gori na predvečer napada njegov oče Filip z daljnogledom videl tri osebe in spoznal Antona Majnika, ostala dva pa ne. Kako je potem Tekavec sploh vedel, da so to tigrovci, če dveh ni poznal? Lahko bi bili krivolovci, kot je bil Tekavec sam. Zvečer je vrgel listek z informacijo o treh sumljivih ljudeh pred žandarmerijsko postajo v Ribnici. Ali je kdo ta listek ponoči v temi sploh našel? Malo verjetno. Izdaja naj bi to bila. Bi se do koče odpravila le sedemčlanska patrulja, če je bila to izdaja? In če je bila, bi prišla do Lovšinove koče tako okrnjena in malodane potrkala na vrata? To je mimogrede storil domačin, orožnik Pišorn in takoj dobil strel v trebuh. S samo sedmimi vojaki se ne napade koče, v kateri so trije oboroženi ljudje. Vsakdo bi tja poslal 70 vojakov in ne samo sedmih. Že to dejstvo nas navaja na trhlost pripovedi Bruna Tekavca in na trhlost o zaroti komunista proti trem tigrovcem. Vendar se je našel nekdo, ki je iz tega hotel napraviti popoln prevrat v zgodovini slovenskega upora proti okupatorju. Brezuspešno seveda.

In pa dolgoletna navajanja, da je na Mali gori prišlo do spopada z italijanskim okupatorjem. Kdo je bil v resnici ta okupator? Patruljo, ki je prišla na Malo goro, je sestavljalo sedem oboroženih mož, štirje italijanski karabinjerji in trije domači orožniki, ki niso bili nič drugega kot kolaboranti okupatorja. Ves čas se je skrivalo dejstvo, da so tri tigrovce napadli tudi domači kolaboranti. Spopad na Mali gori je v resnici prvi napad domačih kolaborantov na slovenske upornike – tigrovce. To pa obrne vso zgodbo na glavo. Hkrati pa nam take navedbe o spopadu z okupatorjem celo povejo, česar organizatorji državne proslave niso želeli izpostaviti: domači kolaboranti so bili del okupatorjevih sil.

Potem so tu še navedbe iz lanskoletne proslave na Mali gori o epskem in junaškem spopadu treh tigrovcev s četo 32 italijanskih vojakov, ki pa so prišli na Malo goro več ur po spopadu, šele ob 12.30, ko je Zelen že bil mrtev, Majnik je pobegnil, Kravanja pa ležal težko ranjen in nezavesten na tleh. Da tega spopada ni bilo, je zapisal celo sam poveljnik italijanske čete Carbone, ki je v zapisniku napisal, da je bil spopad že končan, ko je njegova četa prišla na Malo goro. In sedaj naj verjamemo temu, kar nam RTV SLO predvaja. Stvari v TV-prenosu so bile tako prozorno prikazane, da bi avtorje moralo biti vsaj malo sram, a očitno niti sramu nimajo. Držijo se načela »stokrat povedana laž bo prej ali slej postala resnica«. Izgleda, da je tem predstavljanjem laži končno le potekel rok uporabe.

Prav zaradi takih zgodb Mala gora ne sme in ne more biti poligon za politična obračunavanja. Trije junaki, tigrovci z Male gore, si zaslužijo več spoštovanja in v bistvu se je podlo na njihovih hrbtih igrati nevarne politične igrice, posebej še s takim potvarjanjem zgodovinskih dejstev. Tudi ta kraj si zasluži precej več spoštovanja. Zato smo danes tu v prizadevanju, da mu to spoštovanje povrnemo. Ta čas je že prišel in zato smo prišli sem.

Govor dr. Savina Jogana na Mali gori 14. 5. 2022

NEKATERE OKOLIŠČINE, POVEZANE Z BITKO NA MALI GORI 1941

Za jasnejšo opredelitev pomena bitke skupine tigrovcev s skupino italijanskih karabinjerjev in slovenskih orožnikov na Mali gori maja 1941 je verjetno smiselno osvetliti nekaj aktivnosti in dogodkov, ki so širše ali neposredneje povezani s to bitko in tigrovskim gibanjem.

Prvi se nanaša na usmeritev delovanja tigrovcev v času od približno spomladi 1940 do te bitke.

V tem časovnem okviru so bile najbolj odmevne razstrelilne akcije na železnici v Avstriji in Italiji (tri akcije na progi oz. pod tovornim vlakom v Avstriji blizu Judenburga in ena pri Trbižu), ki so kljub razmeroma majhnemu tvarnemu učinku vendar pomenile do takrat največje sabotažne akcije na območju Rajha. Velik pa je bil kasneje tudi krvni davek storilcev, saj so jih kasneje usmrtili na dveh procesih enajst, brez sodne obravnave pa še štiri. Organizacija TIGR je bila za take aktivnosti in drugo sodelovanje povezana z britansko obveščevalno službo (Intelligent service); v ta namen je bil na Jesenicah ustanovljen center za pripravo in vodenje propagandnih in sabotažnih akcij proti silam Osi; vodil ga je Ferdo Kravanja. S podobnim učinkom so kasneje pripravili še eno diverzantsko akcijo v Italiji (odkrili so večjo količino zabojev eksploziva na železnici pri Trbižu).

V spomenici jugoslovanskih emigrantov (napisal jo je verjetno Ivan Rudolf), predstavljeni na drugem tržaškem procesu, se govori še o posebni ilegalni organizaciji »zanesljivih, odločnih in usposobljenih ljudi na terenu«, katerih naloga naj bi bila, da v določenem trenutku izvrše vzdolž meje z Jugoslavijo in znotraj Julijske krajine sabotažne akcije z rušenjem mostov, električnih central in drugih pomembnih objektov. Tak načrt sicer ni bil nikoli razdelan, še manj uresničen, vendar kaže na sistematičnost v pripravah odpora. Sledil pa je udarec z druge strani: jugoslovanske oblasti so zaradi odločnih zahtev Nemčije morale zaostriti kontrolo nad svojimi uradi v razmerju do »subverzivnih« elementov.

Kot so te akcije in načrti pomenili objektivni uspeh za tigrovsko organizacijo, je po drugi strani po teh dogodkih tudi ta organizacija v Italiji utrpela hude udarce: jugoslovanskim in italijanskim oblastem je uspelo precej natrgati njeno organizacijsko mrežo in ohromiti njeno dejavnost, za rešetkami fašističnih zaporov so se znašle desetine njenih članov, članstvo je ostalo brez osrednjega vodstva (en član je bil na Bližnjem vzhodu, drugi kot ilegalec v Srbiji, tretji v krempljih italijanskega okupatorja in Zelen), zato v usodnih dneh fašistične okupacije TIGR ni mogel pomeniti dejavnika, ki bi organiziral in vodil protifašistični odpor.

Kljub taki oceni je do tega obdobja TIGR-u na Primorskem uspelo razširiti dejavnost in se povezati tudi z drugimi silami v protifašističnem odporu, zato je pri vseh narodnozavednih prebivalcih užival ugled in zaupanje. Primorci so vedeli za njegove uspešne akcije na Primorskem pa tudi širše v Sloveniji in tudi v Evropi so boleče odmevale vesti o bazoviških žrtvah in ustrelitvi Gortana. Pri mladih Primorcih je vse do najmlajših letnikov vsakdo poznal ali slutil obstoj trdne narodne organizacije, ki bo v primernem trenutku stopila v akcijo in v njej vztrajala ne glede na žrtve. Vedeli so, da ji lahko zaupajo.

Slavnostni govor je za letošnjo proslavo na Mali gori napisal dr. Savin Jogan, zaradi njegove odsotnosti pa je govor v njegovem imenu prebrala Manuela Polanc.

MAG. JANEZ ČERNAČ JE PREDSEDNIKU DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE PODELIL POSEBNO OSEBNO PRIZNANJE

Na slovesnosti ob 81. obletnici spopada na Mali gori je član društva mag. Janez Černač podelil predsedniku društva Gorazdu Humarju sliko, ki jo je naslikal sam. Sliko je poimenoval Red za zasluge z medvedovo šapo in s to ljubeznivo gesto se je želel predsedniku društva osebno zahvaliti za njegovo delo.

Mag. Janez Černač, ki je sicer po profesiji inženir gozdarstva ter velik strokovnjak s tega področja, je znan borec za medvedove pravice in avtor več knjig na to temo. Med njegovimi knjigami posebej izstopa knjiga z naslovom Garači in postopači, resnične lovske bajke in basni. Knjigo je leta 2007 ob stoletnici slovenskega lovstva in varstva narave izdal v samozaložbi in v sodelovanju z Lovsko zvezo Slovenije. To knjigo je posvetil svojemu očetu Tonetu Černaču, znanemu tigrovcu. Ob tem je zapisal:

Mag. Janez Černač, Gorazd Humar in Bruna Olenik

Mojemu očetu Tonetu Černaču, ki je pokončno prehodil svojo nevarno in naporno življenjsko pot. Pogosto je hodil po divjini in brezpotju svojega časa, vendar z razločnim in pravim ciljem, kar se je izkazalo šele na koncu njegove poti.

Na proslavi na Mali gori je mag. Janez Černač prisotnim podaril tudi približno 30 izvodov svoje najnovejše knjige z naslovom Sledi (Življenje pusti sledi, 4).

DANILO ZELEN BI JIH Z MALE GORE NAGNAL

*Besedilo: Andrej Jelačin**

Letošnja državna proslava, ki jo je 26. 4. ob dnevu upora slovenskega naroda na Mali gori nad Ribnico, kjer je padel vojaški vodja organizacije TIGR Danilo Zelen, pripravila dosedanja vlada, je bila eklatanten primer razdvajanja slovenskega naroda in uporaba lastnih resnic oz. neresnic za izkrivljanje zgodovinskih dejstev. V njej sem bil, ne da bi bil za to vprašan ali da bi vnaprej karkoli vedel, udeležen tudi sam. Saj so tam brali poleg pesmi Ivana Minattija tudi mojo pesem, posvečeno padlemu tigrovcu Danilu Zelenu. Vse svoje življenje sem se ukvarjal s kulturo, vodil sem dve kulturni inštituciji, Podjetje Globus film in Oddelek za režijo na Radiu Koper. Ob tem pa sem pisal predvsem humor in satiro. Moje komedije Piknik s tvojo ženo, Agencija za ločitve, Pacienti v čakalnici in druge so občinstvu dobro znane. Kot humorist Toni Karjola sem imel svoj prostor v Primorskih novicah v času socializma in po osamosvojitvi. Pod naslovom »Začasna, občasna in ne prav gvišna parcela Tonija Karjole«. Na radiu so predvajali številne moje humoreske, v mojih knjigah prednjačita humor in satira. Zato sem bil v dosjeju udbe na izbranem seznamu 150 slovenskih oporečnikov (glej knjigo dr. Jureta Ramšaka: Samoupravljanje intelekta). Kot pesnik sem v slovenskem prostoru tako rekoč neznanka. Ena mojih prvih bolj znanih humornih pesmi je

zlasti Primorcem znana – »V naši kantini«, ki sem jo napisal za Ottavia Brajka. Prvo resnejšo pesem sem napisal iz čiste potrebe. V Šmarje pri Kopru je leta 1970 prišel predsednik slovenske vlade Stane Kavčič, da bi odkril spomenik padlim partizanom. Ker Istra takrat ni imela primernih besedil in sem bil povabljen kot recitator, sem napisal pesem »Istra svobodna«. Uglasbil jo je profesor Ivan Šček. Ob 100. obletnici ljudskega tabora v Kubedu v Slovenski Istri so jo izvajali združeni pevski zbori in godba na pihala. Nekaj let pozneje so jo predvajali nekoliko prirejeno na svečani seji sabora Hrvaške v dvorani Lisinskega v Zagrebu na proslavi priključitve Istre Hrvaški. Druga pesniška spodbuda je prišla ko sem leta 1971 za Radio Koper snemal preživele akterje drugega tržaškega procesa (1941), med njimi tudi tigrovce. Takrat so mi tigrovci odpirali svoja srca in tako sem neposredno spoznaval njihovo predanost v boju proti fašizmu pa tudi njihovo bolečino, ker njihov dolgotrajni boj po vojni s strani zmagovite Komunistične partije ni bil priznan. Danilo Zelen je bil njihov nesporni vojaški vodja, v katerega so imeli popolno zaupanje. Bil je strah in trepet fašistov, tako so mi zatrjevali. In jaz do tedaj o njem nisem vedel tako rekoč nič.

Življenje Danila Zelena je bilo zelo zanimivo in dramatično. Vredno filma in romana. Zato sem takratnemu uredniku kulturnoumetniškega programa TV Slovenija pesniku Tonetu Pavčku predlagal, da napišem o Zelenu dramatizirano zgodbo. Prijateljsko mi je odgovoril: »Ti jo lahko napišeš, a ne bodo je predvajali, ker za to čas še ni dozorel.«

Leta 1990, še pred osamosvojitvijo in tri leta pred ustanovitvijo društva TIGR, sem dal pobudo za postavitev spominske plošče Danilu Zelenu tudi zato, ker je bil moj rojak iz Senožeč. V svoji rojstni vasi je bil do tedaj tako rekoč neznanec. Čez dobrih 6 mesecev, leta 1991, smo mu ploščo ob pomoči Občine Sežana in ob pomoči KS Senožeče tudi odkrili. Na vrtu moje hiše v Senožečah je bil prvi simpozij zgodovinarjev o TIGR-u. Za takratno proslavo sem napisal pesem z naslovom »Danilu Zelenu«. Leta 1997 smo mu v Senožečah postavili tudi spomenik. Za to priložnost pa sem napisal pesem »Tigrovcem«, ki jo je uglasbil nedavno preminuli Prešernov nagrajenec prof. Jakob Jež. In ti dve in še nekatere druge pesmi so izšle tudi v knjigi »Primorske pesmi domoljubja in tigrovskega upora«. Izvajajo jih na raznih proslavah. In nič ne bi bilo spornega, če ne bi to mojo gorečnost za rehabilitacijo in uveljavitev TIGR-a že tretjič izrabili na proslavah na Mali gori nad Ribnico. Izrabili so jih za negiranje NOB, ki je bil kljub nekaterim napakam odločilnega pomena za zmago nad fašizmom. Vsak avtor, ki ga izvajajo na državni proslavi, je po navadi ponosen na svoje delo. Jaz tokrat nisem bil, ker je služilo prav nasprotnim ciljem in namenom, za katere sem ga napisal. Boj tigrovcev in primorskih partizanov za svobodo sta v mojih očeh svetinji. Primorski fantje in dekleta niso šli v partizane na poziv partije, ampak predvsem zaradi klica srca, zaradi domoljubja. Upor proti fašizmu je bil nuja. Zato je bilo na Primorskem tako malo izdajstev. Moj brat je šel v partizane, star komaj 17 let. Danilo Zelen je izhajal iz razmeroma premožne družine. Proti fašizmu se je boril celih 12 let. Bil je domoljub, idealist in protifašist od peta do glave. Če bi danes še živel, bi vse prisotne na tokratni proslavi, ki naj bi bila v njegovo čast in spomin, dobesedno nagnal z Male gore, saj je bil smrtni sovražnik fašizma in nacizma. Ti ljudje pa še 77 let po vojni slepo zagovarjajo kolaboracijo in kolaborante. In nočejo priznati tudi njihovega dela krivde za vse, kar se je dogajalo med in po vojni. Jaz živim v Istri in verjemite mi, brez partizanskega boja v teh krajih ne bi nikoli plapolala slovenska zastava. V svojem dolgem življenju sem izrekel in napisal več kritičnega o levici kot o desnici, tudi zato, ker je dalj časa vladala. In še paradoks, v tako imenovanih svinčenih časih sta humor in satira bolj cveteli, kakor v tako imenovanih letih demokracije. Že leta 1967 sem kot mlad direktor Goriškega gledališča v Novi Gorici napisal prvi satirični kabaret na Primorskem pod imenom »Prepih« – naslov je dovolj zgovoren. Režiral ga je Jože Babič.

Pa še to. Tistemu, ki zagovarja resnico, ni v nobenem režimu lahko.

Andrej Jelačin

POMNIKI

SPOMIN NA PET USTRELJENIH NA OPČINAH 15. 12. 1941 JE ŠE ŽIV

Delegacija društva na Opčinah

Slovesnost na Opčinah

Ob 80. obletnici drugega tržaškega procesa je na Opčinah v nedeljo, 12. 12. 2021, potekala slovesnost, s katero je organizator VZPI – ANPI, sekcija za Tržaško, obeležil 80. obletnico 2. tržaškega procesa in ustrelitev petih obsojencev Ivana Ivančiča, Ivana Vadnala, Simona Kosa, Viktorja Bobka in Pina Tomažiča. Prvi štirje obsojeni na smrt so pripadali tajni protifašistični organizaciji TIGR. Na tem procesu je bilo obsojenih 60 obtožencev na skupno 975 let ječe. Na smrt je bilo obsojenih 9 obtožencev, štiri obsojene na smrt so le nekaj ur pred napovedano ustrelitvijo oprostili.

Predsednik društva je nagovoril navzoče na openskem strelišču.

Slovesnosti se je kljub epidemiologiji in mrazu udeležilo veliko ljudi. Slavnostna govornika sta bila predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Marijan Križman in državni podpredsednik VZPI – ANPI Carlo Ghezzi.

Predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar je prisotne pozdravil v imenu društva.

V kulturnem delu programa so sodelovali Tržaški partizanski zbor Pinko Tomažič, ki so se mu pridružili še učenci trebenske osnovne šole, ki nosi Tomažičevo ime, in prebrali nekaj verzov iz pesmi Andreja Jelačina z naslovom Jutro. Sodelovala sta še domača pevska zbora Tabor in Stane Malič.

Slovesnosti so se udeležili številni člani Društva TIGR Primorske, prapor pa je nosil praporščak Bojan Orešnik. Udeležencem je bilo razdeljenih veliko izvodov posebne izdaje društvenega glasila Primorski rodoljub, to je zbornik o 2. tržaškem procesu, ki ga je ob 80. obletnici 2. tržaškega procesa pripravilo naše društvo.

V Kopru

Območna enota za Slovensko Istro je v soboto, 18. 12. 2021, ob spomeniku Pinka Tomažiča v Kopru pripravila krajšo spominsko prireditev ob 80. obletnici ustrelitve petih slovenskih rodoljubov in protifašistov, ki so bili na smrtno kazen obsojeni na drugem tržaškem procesu.

Delegacija območne enote TIGR je ob spomenik Pinka Tomažiča položila cvetje, član društva,

Vodja OE za Slovensko Istro Jadranka Šturm Kocjan v Kopru ob doprsnem kipu Pinka Tomažiča

Polaganje venca v Kopru

igralec in režiser Andrej Jelačin pa je ob tej priložnosti prebral svojo pesem Jutro, ki jo je napisal ob 30. obletnici drugega tržaškega procesa.

Vodja območne enote TIGR Jadranka Šturm Kocjan je v nagovoru orisala okoliščine, ki so pripeljale do drugega tržaškega procesa, in poudarila pomen protifašističnega upora. Ob tem je sporočila, da se Društvo TIGR Primorske pridružuje pobudi, da se Osnovna šola Koper poimenuje po narodnih junakih Janko Premrl – Vojko in Pinko Tomažič, saj meni, da se je ob združitvi obeh šol prenagljeno odločilo, da se ne ohrani imen njunih predhodnic ter tako vsaj na simbolni ravni ne priznava prizadevanja in pomena protifašističnega ter narodnoosvobodilnega boja za pripadnost Primorske Sloveniji in v njej sedanjega statusa Mestne občine Koper.

Na Bistriškem

V sredo, 15. 12. 2021, so se na bistriškem pokopališču poklonili Viktorju Bobku - Antonu, ki je bil rojen 3. 11. 1909 v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Na 2. tržaškem procesu so mu prisodili smrtno kazen in ga skupaj s tovariši 15. 12. 1941 ustrelili na openskem strelišču.

Bernarda Dodič in ostali člani OE Ilirska Bistrica so obiskali grob Viktorja Bobka in nanj položili cvetje.

V Slavini pri Prestanku

V Slavini pri Prestranku so ob 80. obletnici 2. tržaškega procesa, na katerem je bil obsojen na smrt in ustreljen tigrovec Ivan Vadnal iz Žej, pri njegovem grobu počastili spomin nanj. Ana Horvat je prebrala pesem, ki jo je napisala njemu v spomin. Dogodek so člani društva počastili s praporom, ki ga je držal Bojan Orešnik, in s slovensko zastavo, ki jo je nosil Edo Bergoč. Cvetje v spomin sta na Vadnalov grob položila 10-letna Špela Drole iz Slavine in Andrej Godina iz Kala pri Pivki. Prisotni so bili tudi sinovi in hčere tigrovcev, vodja OE Postojne in Pivke Društva TIGR Primorske Bruna Olenik, predsednica ZZB za vrednote NOB tega okraja Martina Križaj ter vaščani Prestranka in Slavine, ki so počastili spomin na protifašistično gibanje.

V Slavini pri Prestranku so se člani OE Postojna - Pivka poklonili Ivanu Vadnalu iz Žej.

SPOMIN NA ANTONA ŠTRANCARJA, ŠTURSKEGA DOMOLJUBA IN PROTIFAŠISTA

*Besedilo: Sonja Groznik**

V OE zgornje Vipavske doline smo 24. decembra zaključili dejavnosti v našem društvu, ki smo se jim zavezali v letu 2021. Položili smo venec in zimski šopek pred spomenik Antonu Štrancarju v Ajdovščini, natančneje v Šturjah.

Vodja OE zgornje Vipavske doline Sonja Groznik je skupaj s Stanetom Trebižanom položila venec k spomeniku Antonu Štrancarju v Šturjah.

Štrancar se je rodil v Šturjah. Po poklicu je bil zidar. Živel in delal je v Gorici. Tam je tudi deloval kot protifašist, kajti kot domoljub in Primorec ni prenesel fašističnih zavojevalcev. Delovanje ni ostalo tajno in prav dolgo skrito. 30. marca 1924 leta je bil v Ajdovščini javni shod. Tam je k njemu pristopil fašist in ga ustrelil. Vse do 20. maja je umiral v bolnišnici usmiljenih bratov v Gorici. Članek Goriške straže se je ob tej mučeniški smrti razpisal, da odhaja v grob mučenec, domoljub in borec za pravice primorskega naroda. Anton Štancar je tako zapisan kot prva žrtev fašističnega nasilja na naših, Goriških tleh.

Društvo TIGR mu je v zahvalo za darovano življenje postavilo spomenik.

TUDI LETOS V DRAŽGOŠAH

V nedeljo, 9. 1. 2022, je v vasi Dražgoše potekala proslava ob 80. obletnici bitke. Udeležili so se je tudi člani Društva TIGR Primorske. Prisotna na tem dogodku je bila skupaj z ostalimi člani društva tudi podpredsednica društva Bernarda Dodič, ki je o

Praporščak Bojan Orešnik v Dražgošah

tem dogodku zapisala:

»Tudi člani Društva TIGR Primorske smo se udeležili 80. obletnice ene največjih bitk med drugo svetovno vojno v Sloveniji. Potekala je med 9. in 11. januarjem 1942 v vasi Dražgoše. To je bila bitka med Cankarjevim bataljonom in Nemci. Partizani so se iz Dražgoš umaknili na Jelovico, kjer je padlo 9 borcev. Nemci so pobili 41 domačinov ter požgali vas. V januarju in februarju pa so jo popolnoma porušili. V zgodovinskem spominu ta bitka, skupaj z bitko v Rovtu nad Selško dolino, kjer je padlo 45 vojakov patrulje 181. rezervnega policijskega polka, ter množično decembrsko poljansko vstajo z uspešnimi boji Cankarjevega bataljona, predstavlja pomembno trilogijo bojev v prvem letu upora na slovenskih tleh, saj je omajala mit o nepremagljivosti nemške vojske. Himna, polaganje cvetja, pozdravni nagovor generalmajorja veterana vojne za Slovenijo Ladislava Lipiča, slavnostni govornik Milan Kučan, recitatorji, sopranistka in PPZ so nam današnji dan popestrili in dali vedeti, da spomin na te hrabre in ubite tovariše še ni umrl. Slava in hvala jim.«

Delegacija društva v Dražgošah

DEŽELNI ODLOK O SPOMENIKU V BAZOVICI

Deželna komisija za kulturno dediščino (Commissione regionale per il patrimonio culturale – CoRePaCu) je na svojem ponedeljkovem zasedanju potrdila akt, v katerem je določila, da ima spomenik štirim bazoviškim junakom po novem status kulturnega pomena. To pomeni, da je spomenik zdaj zakonsko zaščiten.

Veselo novico nam je sporočil Milan Pahor, predsednik odbora za proslavo bazoviških junakov pri NŠK. O tem dogodku je zapisal:

Spoštovani predsednik Gorazd Humar, spoštovano vodstvo in spoštovano članstvo društva TIGR!

Z zadoščenjem in zadovoljstvom Vam sporočam, da je spomenik v Bazovici z deželnim odlokom postal spomenik deželnega kulturnega pomena. Sedaj je na seznamu kulturne dediščine in

Spomenik v Bazovici je z deželnim odlokom postal spomenik deželnega kulturnega pomena.

zakonsko zaščiten. Odlok je bil podpisan 10. 1. 2022.

Prav lep pozdrav

Milan Pahor, predsednik odbora za proslavo bazoviških junakov pri NŠK

SLOVESNOST V BAZOVICI

Na bazoviški gmajni je 26. januarja 2022 ob čudovitem zimskem sončnem dnevu potekala pomembna slovesnost, ki jo je pripravil Odbor za proslavo bazoviških junakov. Predsednik odbora Milan Pahor je slovesno objavil, da je 10. januarja bil objavljen dekret, s katerim je italijanska država spomeniku bazoviškim junakom priznala status kulturnega pomena. Ta pomemben korak je tudi prvi korak v prizadevanju, da spomenik bazoviškim junakom postane tudi spomenik državnega pomena.

Člani Društva TIGR Primorske in Ksenija Dobrila, predsednica SKGZ iz Trsta, ob spomeniku na bazoviški gmajni

Kot je poudaril predsednik odbora Milan Pahor, spomenik ni samo spomenik Ferdu Bidovcu, Franju Marušiču, Zvonimirju Milošu in Alojzu Valenčiču, ampak tudi Antonu Gropajcu, Vladimirju Gortanu in vsem članom tržaške Borbe. Milan Pahor je orisal 12 let dolgo pot prizadevanj za ustrezen status spomenika, pri čemer so se sklicevali na 20. člen zaščitnega zakona.

Pomembno vlogo pri pridobitvi statusa spomenika kulturnega pomena sta imela tudi oba predsednika krovnih organizacij Slovencev v Italiji Ksenija Dobrila in Walter Bandelj. V krajšem nagovoru sta oba orisala in opisala vse zanke in ovire na tej poti.

Prisotne je pozdravil tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar in povedal, da pravzaprav zavida Slovencem v Italiji, saj v Sloveniji še ni nobenega tigrovskega spomenika, ki bi imel status spomenika državnega pomena. Prav tako Slovenija nima niti centralnega spomenika protifašističnemu gibanju, ki sta ga najbolj predstavljala prav tajni organizaciji Borba in TIGR. Gorazd Humar je še poudaril, da novi pridobljeni status spomenika bazoviškim junakom ni samo sad enotne volje vseh, ki so to nalogo izpeljali, ampak tudi znak njihovega znanja za izpeljavo vseh potrebnih postopkov na poti do uspešnega zaključka te naloge.

Slovesnosti se je udeležilo tudi večje število članov Društva TIGR Primorske z vse Tržaške in tudi iz Slovenije.

Spomenik v Bazovici je bil večkrat oskrunjen.

SLOVESNOST OB GROBU PISATELJA FRANCETA BEVKA

Na slovenski kulturni praznik 8. februarja letos je Goriški literarni klub GOvoRICA, ki ga vodi Darinka Kozinc, organiziral spominsko slovesnost ob grobu

Spomenik Francetu Bevku v Solkanu (foto: Gorazd Humar)

pisatelja Franceta Bevka na pokopališču v Solkanu. Tekste iz Bevkovih del so brale članice kluba Darica Leban, Marija Mercina in Darinka Kozinc. Ta slovesnost novogoriškega literarnega kluba ob Bevkovem grobu je bila že dvanajsta zapored. Slovesnosti se je udeležil tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar, saj Franceta Bevka poznamo kot tesnega sodelavca mnogih tigrovcev na Goriškem in avtorja številnih literarnih del o primorskem protifašizmu, med katera v prvi vrsti spadajo dela Črni bratje, Mrak za rešetkami in Kaplan Martin Čedermac.

POSTAVITEV PLOŠČE DAMIRJU FEIGLU

Goriški literarni klub GOvoRICA je v februarju 2022 v Gradišču pri Prvačini v sodelovanju z Domom upokojencev Gradišče postavil spominsko ploščo pisatelju, humoristu, časnikarju in protifašistu Damiru Feiglu. Damir Feigl se je rodil v Idriji 18. 7. 1879, umrl pa je v domu za starejše občane v Gradišču leta 1959. Po gimnaziji v Gorici je po letu 1900 nadaljeval študij prava na Dunaju, ki pa ga ni uspel dokončati in se je vrnil v Gorico, kjer je pisal za vrsto takratnih časnikov, med letoma 1904 in 1906 tudi za liberalni politični list Soča. Med prvo svetovno vojno je bil leta 1916 izgnan v taborišči Steinklamm in Lipnica na Štajerskem. Leta 1926 je v Gorici objavil svoj prvi roman z naslovom Pasja dlaka. Zgodba iz tega romana se odvija v Sudanu in v vzhodni Afriki. Njegovi zapisi so imeli tudi številne elemente znanstvene fantastike, saj je že takrat opisoval lete letal brez pilotov in posadke. Znan je tudi kot avtor številnih humoresk in ostalih humorističnih spisov. Damir Feigel je bil očitno tudi član tajne protifašistične organizacije TIGR, saj njegovo ime najdemo na spisku tigrovcev, ki ga je sestavil Marjan F. Kranjc.

Plošča Damirju Feiglu

ČAJANKA »RAZKLANOST NEKEGA NARODA«

Območna enota za Slovensko Istro je v mesecu februarju in marcu bila prisotna na dveh dogodkih – čajanki ob slovenskem prazniku na temo »Razklanost nekega naroda« in srečanju s predsednikom in tajnikom Združenja antifašistov mesta Buzet Edom Jermanom in Radovanom Kroto v Buzetu.

Na t. i. čajanki je 10. februarja 2022 sodelovala Jadranka Šturm Kocjan, vodja Območne enote

Jadranka Šturm Kocjan na čajanki

društva TIGR za Slovensko Istro. Na srečanju so se gostje Jasna Ćebron, Patrizia Finžgar Jurinčič, Marko Kravos, Vesna Mikolič in Tanja Petrović pogovarjali, ali poezija lahko razdeli, kako lahko jezik in javni diskurz vplivata na naše vedenje, kako močno z literaturo lahko vpliva na skupnost in spodbujamo solidarnost. Brali so pesmi Franceta Prešerna ter prisotnih literatov. Pogovor je povezovala Irena Urbič.

Čajanke se je udeležilo veliko obiskovalcev.

POLAGANJE CVETJA K SPOMENIKU ŽRTVAM FAŠIZMA V STRUNJANU

V imenu Društva TIGR Primorske sta Jadranka Šturm Kocjan in Lucijan Pelicon 18. marca 2022 položila cvetje k spomeniku žrtvam fašističnega nasilja v Strunjanu, ki je posvečen prvim otroškim žrtvam fašizma na evropskih tleh. 19. marca 1921 ob 18.30 uri so objestni fašisti stre-

Člani OE za Slovensko Istro

ljali iz vlaka, ki je peljal v Trst, na nedolžne otroke, ki so se igrali ob progi. Dva so ustrelili, pet pa ranili, od tega so trije ostali invalidi vse življenje. Ta okruten zločin ni bil nikoli raziskan, do danes ni še nihče odgovarjal, bil obsojen ali se vsaj opravičil. Slavnostna govornica je bila senatorka v italijanskem parlamentu Tatjana Rojc. Ob spomeniku je držal častno stražo s praporom skupaj s predstavnikom Zveze združenj borcev za vrednote NOB Piran naš praporščak Bojan Orešnik.

Vodja OE za Slovensko Istro z devetindevetdesetletnim Dušanom Puhom.

NARODNI DOM V TRSTU TUDI URADNO V LASTI SLOVENCEV V ITALIJI

V ponedeljek, 28. 3. 2022, sta rektor tržaške univerze Roberto Di Lenarda in predsednik Fundacije Narodni dom Rado Race slovesno podpisala pogodbo o brezplačnem prenosu lastništva Fabianijeve palače, Narodnega doma v Trstu. Ob tem je potekal tudi podpis pogodbe za brezplačno uporabo stavbe, ki bo univerzi na razpolago do obnove poslopja Gregoretti 2. Ob 100. obletnici požiga Narodnega doma, 13. julija 2020, je bil podpisan memorandum za vrnitev tržaškega Narodnega doma slovenski narodni skupnosti v Italiji. Na Velikem trgu v Trstu se je v ponedeljek, 28. 3. 2022, po navedbah Primorskega dnevnika zbralo tudi nekaj ljudi, pričakali so prihod italijanskega predsednika Mattarelle. Prisotni so bili med drugim tudi senatorka Tatjana Rojc, tržaški prefekt in vladni komisar Annunziato Varde ter državni sekretar na notranjem ministrstvu Ivan Scalfarotto.

Narodni dom v Trstu (foto: MMC RTV SLO)

SLOVESNOST NA UČKI

Dušan Jež in praporščak Bojan Orešnik sta se 1. aprila 2022 v imenu Društva TIGR Primorske udeležila slovesnosti na Učki, ki je bila posvečena 78. obletnici oblikovanja I. istrske brigade Vladimir Gortan. Ob spomenik sta položila tudi cvetje.

Dušan Jež na slovesnosti na Učki

SKUPŠČINA DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE ZA LETO 2021

V Hotelu Lipa v Šempetru pri Gorici je dne 8. 4. 2022 potekala redna letna skupščina Društva TIGR Primorske za leto 2021. Pred uradnim pričetkom skupščine so se vsi delegati in vsi gostje poklonili spominu na nedavno umrlega zadnjega tigrovca in častnega člana društva Alojza Kralja. Pokojnikovo življenje sta orisala predsednik društva Gorazd Humar in nečak Alojza Kralja Tom Kerševan.

Skupščine se je udeležilo 28 od 30 možnih delegatov. Poleg delegatov so na skupščini sodelovali tudi številni vabljeni gostje. Predsednik društva Gorazd Humar je obširno prikazal uspešno delo društva v letu 2021, kljub temu da je delo potekalo pod zaostrenimi epidemiološkimi pogoji. Tako na društvenem nivoju kot na nivoju posameznih območnih enot so bile izpeljane številne aktivnosti in slovesnosti. Predsednik društva je posebej izpostavil proslave, ki jih je društvo izvedlo ob 80. obletnici spopada na Mali gori, do katerega je prišlo 13. 5. 1941, in proslavo na Općinah ob 80. obletnici 2. tržaškega procesa. Območne enote društva so organizirale številne proslave, komemoracije, spominske pohode, strokovne posvete in simpozije, ki so bili dobro obiskani. Delegatom je predsednik društva predstavil še poslovanje društva v letu 2021, predsednik nadzornega odbora društva Zlatko Martin Marušič pa je podal poročilo nadzornega sveta in potrdil uspešno delo društva v letu 2021.

Glavna urednica glasila društva Primorski rodoljub Manuela Polanc je podala pregled dela uredniškega odbora in obsežno izdajo publikacij društva v letu 2021, tj. izid treh obsežnih številk Primorskega rodoljuba in zbornik o 2. tržaškem procesu. Društvo je tudi sofinanciralo izdajo knjige zgodovinarja Milana Pahorja BORBA 1927–1930 v italijanskem jeziku. V odsotnosti urednice spletne strani Polone Pahor je Manuela Polanc podala tudi poročilo o oblikovni in vsebinski prenovi spletne strani društva, ki beleži vse več bralcev.

Kakšni so načrti dela društva v letu 2022, je v nadaljevanju skupščine prikazal predsednik društva Gorazd Humar in posebej opozoril, da bo konec septembra 2022 društvo ob 95. obletnici ustanovitve tajne organizacije TIGR na Nanosu organiziralo slavnostno akademijo v spomin na ta dogodek. Ambiciozni so tudi načrti društva na področju izdaje tiskanih publikacij in knjižnih del ter zbornikov.

Vokalna skupina Le Dive

Skupščina je soglasno potrdila poslovanje društva v letu 2021 in potrdila načrte društva za leto 2022.

Pred slovesno podelitvijo priznanj društva je skupščino popestril nastop odlične vokalne skupine Le Dive.

Predsednik društva je na osnovi sklepa upravnega odbora društva podelil priznanja društva za leto 2020, saj leta 2021 ta priznanja iz epidemioloških razlogov niso bila podeljena. Prvo priznanje društva je posthumno dobil nekdanji trikratni predsednik društva Franjo Batagelj za velike organizacijske dosežke pri vodenju društva. Priznanje je prevzela soproga pokojnega Franja Batagelja Venceslava Batagelj. Priznanje za skrb in negovanje spomenikov tigrovcev na Mali gori nad Ribnico in na Ribniškem nasploh pa je prejel Daniel Divjak iz Ribnice.

Delovno predsedstvo skupščine – Siniša Germovšek, Zdenko Šibav in Jadranka Šturm Kocjan

PRIZNANJE DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE ZA LETO 2020 POSTHUMNO PREJME FRANJO BATAGELJ (1939–2006)

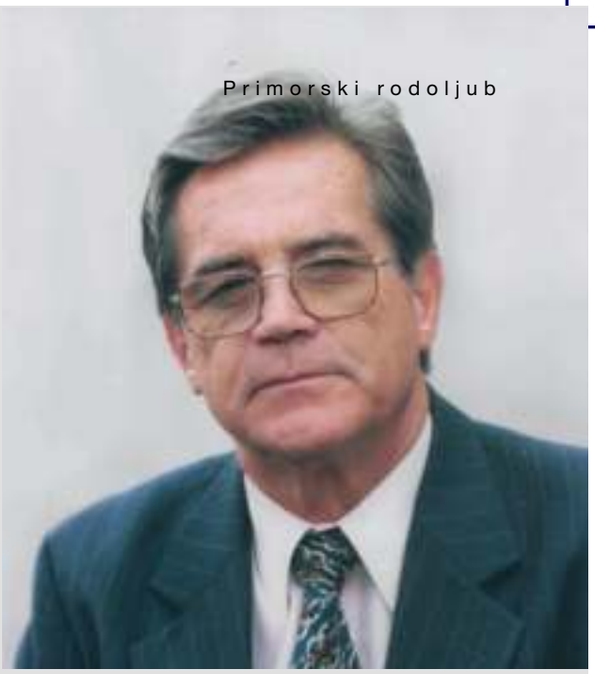

Franjo Batagelj

Franjo Batagelj se je rodil leta 1939 v Vrtovinu v Vipavski dolini. Po poklicu je bil učitelj, dokončal pa je tudi pravno fakulteto. Dolga leta je opravljal več vodilnih funkcij v novogoriškem gospodarstvu, zelo aktiven pa je bil tudi na športnem področju, v Atletskem klubu Gorica.

Društvu TIGR Primorske se je pridružil že leta 1998 na pobudo takratnega predsednika društva Svita Vižintina in kmalu zatem je bil 26. novembra leta 2000 izvoljen za predsednika društva. Društvu TIGR Primorske je predsedoval tri dvoletne mandate vse do svoje prezgodnje in nenadne smrti 6. decembra 2006.

V času predsedovanja Društvu TIGR Primorske je društvo pridobilo na razpoznavnosti in ugledu v domovini in zamejstvu. Povečalo se je število članov društva, ki jih je Franjo pridobival z veliko poznanstvi v poslovnih, športnih in drugih krogih. Utrdil je organizacijsko strukturo društva, ki se je z njegovim vodstvom razvejalo ne samo po Primorski, temveč tudi po drugih delih Slovenije.

Posebej je delo Franja Batagelja zaznamovalo njegovo neutrudno prizadevanje za izgradnjo Pomnika braniteljem slovenske zemlje na Cerju in zagotavljanje finančnih sredstev za njegovo izgradnjo. Zagotovo je veliko Franjevega dela vgrajenega v sam spomenik na Cerju.

Njegovo delo je zaznamovalo tudi vztrajanje na neodvisnosti delovanja društva od političnih vplivov in tudi pritiskov. Večkrat je rekel, da je naloga društva predvsem negovanje spomina na delovanje tajne protifašistične organizacije TIGR in ne ukvarjanje z dnevno politiko.

Franjevo življenje se je nenadoma prekinilo ravno dan po tem, ko je na sestanku KoDVOS v Ljubljani, ki se ga je udeležil s takratnim županom Občine Miren - Kostanjevica Zlatkom Martinom Marušičem, izvedel, da je država odobrila denarna sredstva za dokončanje spomenika na Cerju.

Posthumno priznanje Franju Batagelju je prejela njegova soproga Venceslava Batagelj.

PRIZNANJE DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE ZA LETO 2020 PREJME DANIEL DIVJAK IZ RIBNICE

Daniel Divjak

Mala gora nad Ribnico se je živo zapisala v zgodovino tigrovskega gibanja po spopadu, ki se je v gozdu na Mali gori nad Ribnico zgodil 13. maja 1941. Tega dne je prišlo do oboroženega spopada med tremi tigrovci Ferdom Kravanjo, Antonom Majnikom in Danilom Zelenom z italijanskim okupatorjem, ki so mu pomagali domači kolaboranti. V neenakem boju je bil smrtno ranjen Danilo Zelen, Ferdo Kravanja je bil težko ranjen, medtem ko je Antonu Majniku uspelo pobegniti. To je bil čas, ko se je tigrovski boj prelevil v partizanski oboroženi odpor proti okupatorju.

Na mestu spopada ob Lovšinovi koči na Mali gori je bil leta 1996 postavljen spomenik, ki dostojno spominja na spopad 13. maja 1941. Tako kot drugi spomeniki tudi ta spomenik potrebuje primerno vzdrževanje in nego, posebej po dolgih zimah, ko spomenik večkrat pokrije sneg. Skrb nad spomenikom je prevzela skupina ribniških rodoljubov in tudi članov našega društva, ki jo vodi Daniel Divjak. Z vztrajnim

delom in skrbjo so vsi skupaj pripomogli k temu, da nam za usodo spomenika na Mali gori ni potrebno biti zaskrbljeni.

Poleg spomenika tigrovcem na Mali gori Daniel Divjak in njegovi sodelavci skrbijo tudi za ostale spomenike tigrovcem na Ribniškem, med katere spada tudi spomenik Antonu Majniku v Ribnici in njegov grob na ribniškem pokopališču.

Upravni odbor Društva TIGR Primorske je zato ob 80. obletnici spopada na Mali gori na svoji seji dne 10. 11. 2021 soglasno sprejel predlog, da priznanje društva prejme Daniel Divjak.

Gorazd Humar predsednik Društva TIGR Primorske
8. april 2022

PROSLAVA OB 80. OBLETNICI NANOŠKE BITKE

Na državni praznik je 27. aprila v organizaciji Območnega združenja za vrednote borcev NOB Ajdovščina - Vipava potekala na Nanosu proslava v spomin na znamenito nanoško bitko med primorskimi partizani in italijansko okupatorsko vojsko.

Pred veliko množico obiskovalcev prireditve, bilo jih je skoraj 800 po podatkih organizatorja, je bil slovesno obujen spomin na to veličastno bitko, prvo večjo bitko primorskih partizanov z italijanskim okupatorjem. To je bila bitka, ki je imela izjemen pomen za razvoj nadaljnjega partizanskega gibanja na Primorskem. Ob tej priliki je bila tudi odkrita spominska plošča na lovskem domu pri Abramu z imeni sedmih padlih borcev in devetih ujetih borcev, ki so jih kasneje usmrtili v Rimu.

Gorazd Humar na Nanosu

Slavnostni govornik je bil zgodovinar, član predsedstva ZZB NOB Slovenije in novoizvoljeni poslanec Državnega zbora dr. Martin Premk, ki je slikovito poudaril pomen Osvobodilne fronte slovenskega ljudstva, ki se je z ustanovitvijo protiimperialistične fronte v Vidmarjevi vili 26. aprila 1941 organizirano spopadla z vsemi okupatorji slovenskega ozemlja. Poudaril je, da na nedavni državni proslavi na Mali gori beseda Osvobodilna fronta ni bila niti enkrat omenjena, ne glede na dejstvo, da je prav OF začela graditi slovensko državo in slovenski narod.

Predsednik Območnega združenja za vrednote borcev NOB Ajdovščina - Vipava Božo Novak je podrobno opisal potek nanoške bitke in dogodke po njej z usmrtitvijo ujetih borcev v Rimu.

Prisotne je v pozdravnem govoru nagovoril tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar in povedal, da ima Nanos poseben status med Primorci, saj je na Nanosu bila leta 1927 ustanovljena tajna protifašistična organizacija TIGR, katere delovanje je kmalu zajelo celo Primorsko. Predsednik Društva TIGR Primorske je še poudaril, da bi moral Nanos postati simbol primorskega uporništva, saj simbolizira bolj kot katerikoli drugi kraj primorsko uporništvo tako z nastankom organizacije TIGR, razvojem partizanskega boja in tudi z dogodki v osamosvojitveni vojni leta 1991.

Sonja Groznik, vodja OE zgornje Vipavske doline, je udeležencem proslave na Nanosu delila društveno glasilo Primorski rodoljub z zbornikom na temo 2. tržaškega procesa.

PROSLAVA V IZOLI

Jadranka Šturm Kocjan se je 26. aprila 2022 v Izoli udeleži-

Na proslavi v Izoli s Slobodanom Radujkom, vodjo ZZB Izola

la proslave ob dnevu upora proti okupatorju, 81. obletnici ustanovitve OF, 71. obletnici osvoboditve Izole in 100. obletnici rojstva Karla Destovnika - Kajuha. Na proslavi je bil prisoten naš prapor, ki ga je nosil Bojan Orešnik.

ISTRSKA VASICA LIPA

*Besedilo: Bruna Olenik**

V popoldanskem času, 30. aprila 1944, je v vas prihrumela nemška soldateska in v dveh urah uničila miroljubno vas Lipa. Vaščane, ki so bili v tem času doma, so izgnali na sredo vasi, bolne pa so kar v hišah pobili. Žalostno in prestrašeno kolono 269 ljudi so prignali do hišice na koncu vasi št. 20 in jih vse na silo stlačili vanjo, polili z bencinom in zažgali. Petletni fantič je jokajoč pritekel za mamo, a nacist ga je z bajonetom prebodel in vrgel v plamen. Zgorelo je 121 otrok, med njimi najmlajša, šestmesečna Bosiljka Iskra. To jim ni bilo dovolj, požgali so še vso vas do temeljev. Takrat se je vračal iz gozda proti vasi utrujen kmet in zagledal gorečo vas. Odšel je v sosednjo vas Škalnico in obupan, jokajoč povedal, kaj se je v Lipi zgodilo. Zločinci so s hudodelstvi nadaljevali naprej po drugih bližnjih vaseh. Gorele so vasi, umirali ljudje, trpljenje je

Istrska vasica Lipa v plamenih

bilo nepopisno. Prvi otrok v svobodi, ki se je rodil v Lipi, Branko Afrič, je v svojem pozdravnem nagovoru poudaril, da se to ne sme več ponoviti, ne pri nas, ne drugod. Kolona se je vila skozi vas z zastavami, borčevskimi prapori iz Ilirske Bistrice, Nove Gorice, letos tudi iz Škofje Loke in Dražgoš ter tudi prapor Društva TIGR Primorske. Trobentač je vso pot igral žalostinko. Sklonjenih glav smo prišli do hišice, v katero je vklesanih vseh 269 imen. Ženski pevski zbor je zapel nekaj pesmi. V imenu šole je učenec prebral ganljivo pesem v spomin sežganim otrokom.

Več kot 30 delegacij je položilo cvetje v spomin, tudi v imenu Društva TIGR Primorske, saj so bili na tem območju fantje in možje, ki so delovali proti takratni fašistični vladi, ki je v vseh okupiranih krajih vsiljevala svoj jezik. Zdaj se je vrnilo življenje v vasi, spet se sliši otroški smeh in hiše so popravljene, med njimi tudi nove, le nekaj je še porušenih, ki v vasi ostajajo kot spomin na strašno tragedijo.

Bruna Olenik s tovarišicami na proslavi v Lipi

Gorazd Humar je nagovoril pohodnike in druge navzoče v Ocizli.

POHOD PO TIGROVSKI KROŽNI POTI V OCIZLI

V nedeljo, 12. junija 2022, je Športno kulturno turistično društvo iz Ocizle v sodelovanju z območno enoto Kras - Brkini Društva TIGR Primorske, ki jo vodi Marijan Suša, pripravila veličastno slovesnost s pohodom po tigrovski poti v spomin na tigrovce domačine. Slovesnosti in pohoda se je udeležilo veliko ljudi, posebej razveseljivo pa je dejstvo, da je bilo med pohodniki veliko mladih.

Ocizla, mala kraška vas, ki leži le nekaj kilometrov južno od Kozine, je bila na to nedeljo prizorišče pravega tigrovskega praznika, ki se ga je udeležilo veliko domačinov, okoličanov in članov našega društva. Tigrovska slovesnost poteka v Ocizli vsako leto, sestavni del praznovanja pa je pohod po skrivnih poteh, ki so jih uporabljali domači tigrovci pri opravljanju svojih tajnih nalog.

Prisotne je na proslavi uvodoma pozdravila predstavnica vasi Jana Jurič. Županja Občine Hrpelje - Kozina Saša Likavec Svetel-

Tigrovska pot v Ocizli

šek je v pozdravnem nagovoru poudarila pomen krajevnega praznika za ohranjanje spomina na tigrovsko uporniško gibanje. Slavnostni govornik in predsednik Društva TIGR Primorske je v svojem govoru pohvalil organizatorje in obudil spomin na začetke tigrovskega gibanja na Primorskem ter poudaril, da bo društvo letos slovesno obeležilo 95. obletnico ustanovitve tajne protifašistične organizacije TIGR na Nanosu.

V kulturnem delu programa so sodelovali učenci iz domače osnovne šole z recitacijami in glasbenik Drago Mislej Mef (tudi član Društva TIGR Primorske) z glasbeno skupino NOB.

Pohodu, ki je trajal približno dve uri, je sledilo prijetno popoldansko druženje z glasbo in pogostitvijo pod šotorom.

Tigrovska pot v Ocizli je lepo označena s smerokazi, ki jih organizatorji redno vzdržujejo.

PRAPOR DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE PONOVNO NA PROSLAVI OB DNEVU DRŽAVNOSTI

Potem ko je Janševa vlada v zadnjih dveh letih odpovedala prisotnost praporščakov na državni proslavi ob dnevu državnosti, je prapor Društva TIGR Primorske spet zaplapolal na letošnji proslavi ob dnevu državnosti, ki je potekala 24. junija 2022 na Kongresnem trgu v Ljubljani. Le nekaj več kot deset metrov od prireditvenega prostora za državno proslavo se namreč nahaja eden prvih protifašističnih spomenikov v Evropi, to je spomenik bazoviškim junakom, ki se nahaja pred vhodom v stavbo Univerze Ljubljana, ki je bil postavljen leta 1931.

Praporščaki znova dobrodošli na proslavi ob dnevu državnosti (foto: Alojša Kravanja)

Slavnostni seji je predsedovala mag. Urška Klakočar Zupančič (foto: Bobo)

Dobro uro pred to proslavo so praporščaki vseh domoljubnih in veteranskih organizacij sodelovali na slavnostni seji Državnega zbora, ki ji je predsedovala mag. Urška Klakočar Zupančič. Prapor Društva TIGR Primorske je nosil praporščak Bojan Orešnik. Na slavnostni seji Državnega zbora je kot vabljeni sodeloval tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar.

Osrednje slovesnosti v počastitev dneva državnosti Republike Slovenije na Kongresnem trgu sta se poleg praporščaka društva udeležila še predsednik društva Gorazd Humar in vodja Območne enote Slovenska Istra Jadranka Šturm Kocjan. Državni protokol je vse predsednike veteranskih in domoljubnih organizacij posedel v častno prvo vrsto. Opazen in spontan aplavz je ob prihodu na prizorišče proslave požela predsednica Državnega zbora mag. Urška Klakočar Zupančič. Slavnostni govornik na proslavi je bil predsednik Republike Slovenije Borut Pahor, ki je poudaril povezanost vseh državljank in državljanov za doseganje skupnih ciljev, za katere se Slovenija zavzema.

Za razliko od lanske državne proslave, ko je bil ožji center Ljubljane povsem zagrajen in obkrožen s kordoni posebno opremljene policije, je bila letošnja proslava javna in odprta za vse. Policiste, ki so skrbeli za varnost na proslavi, pa je bilo komajda opaziti.

Letošnja proslava pred dnevom državnosti je bila odprta za vse.

TIGROVSKI SPOMENIK NA HRIBU SVOBODE

Bernarda Dodič je pred kratkim obiskala tigrovski spomenik na Hribu svobode, za katerega skrbi skupaj z ostalimi člani z bistriškega konca, in ob tem zapisala:

Člani OE Ilirska Bistrica z vodjo in podpredsednico Društva TIGR Primorske Bernardo Dodič.

Spomenik je delo kiparja Janeza Lenassija.

»Ilirska Bistrica je bila ena od središč tigrovskega gibanja. Prav ta kraj je dal največ žrtev. Zato imamo v Ilirski Bistrici na Hribu svobode enega najlepših spomenikov TIGR-u na Primorskem. Kip je ustvaril Janez Lenassi. Posvetil ga je vsem tigrovcem in protifašistom, ki so imeli ime in priimek, mater, očeta, brate in sestre, ter vsem tistim, ki niso pustili vzeti naše besede in zemlje. Ob 60. obletnici usmrtitve Viktorja Bobka, tj. 15. 12. 2001, sta spomenik ob prisotnosti takratnega predsednika Državnega zbora Boruta Pahorja odkrila Vojko Bobek in Alojz Zidar. Delovanje Društva TIGR Primorske je za Primorce posebnega pomena, saj ohranja spomin na ljudi, ki so se uprli za boljši jutri.

Upam, da nas bo ta spomenik tudi v prihodnje opominjal na grozote, ki se ne smejo ponoviti.

Hvala vsem, ki stopite in prislonite svečko ali cvet k našemu lepemu in mogočnemu biseru Ilirske Bistrice. Stujte mi uglih.«

DOGODKI

ODKLONITEV VABILA NA DRŽAVNO PROSLAVO OB DNEVU UPORA PROTI OKUPATORJU - IZJAVA ZA JAVNOST

Društvo TIGR Primorske in članice veteranskih organizacij KoDVOS so odklonile vabilo na državno proslavo ob dnevu upora proti okupatorju. Objavljamo kratko pojasnilo in izjavo za javnost, ki je bila objavljena pred omenjenim praznikom.

Ob dnevu upora proti okupatorju (27. 4. 2022) so predsednik Republike Slovenije, predsednik Državnega zbora in predsednik vlade razposlali vsem članicam veteranskih organizacij KoDVOS, torej tudi Društvu TIGR Primorske, vabilo za udeležbo na državni proslavi ob dnevu upora proti okupatorju na Mali gori 26. 4. 2022.

Članice KoDVOS skupaj z Društvom TIGR Primorske so se takoj ob prejemu vabila sestale in izdale izjavo za javnost ter z obrazložitvijo sporočile, da se proslave ne bodo udeležile. Ta izjava je bila poslana tudi vsem trem predsednikom, v imenu katerih je bilo vabilo poslano.

Predsednik Državnega zbora Igor Zorčič je sporočil, da s programom proslave ni seznanjen in da se proslave ne bo udeležil.

Od proslave se je distanciral tudi predsednik RS Borut Pahor, vendar je na sestanku s članicami KoDVOS dne 21. 4. 2022 izjavil, da se vseeno namerava proslave udeležiti. To je članicam KoDVOS povedal na rednem letnem sestanku predsednika RS s članicami KoDVOS, ki je bil v predsedniški palači na Erjavčevi 17 v Ljubljani v četrtek, 21. 4. 2022.

Na tem sestanku je predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar še posebej pojasnil stališče Društva TIGR Primorske ter povedal, da je na Mali gori nad Ribnico taka proslava bila že lansko leto in na sami proslavi so bila napačno interpretirana in zlorabljena številna zgodovinska dejstva, ki jih je že pred časom ugotovila zgodovinska stroka. Predsednik Društva TIGR Primorske je še poudaril, da se Malo goro prevečkrat zlorablja za ciljano in načrtno potvarjanje zgodovine v politične namene, namen take proslave pa da je zmanjšanje pomena Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja nasploh. Predsedniku RS je predsednik Društva TIGR Primorske predal tudi zadnji dve številki društvenega glasila Primorski rodoljub, ki sta bili natisnjeni lani ob 80. obletnici spopada treh tigrovcev z italijanskim okupatorjem in domačimi kolaboranti na Mali gori.

Tudi letos je ob dnevu upora proti okupatorju potekala državna proslava na Mali gori.

KoDVOS

Ljubljana, 20. 4. 2022

IZJAVA ZA JAVNOST

Prazniki bi morali narod povezovati, ne razdvajati

Članice Koordinacije domoljubnih in veteranskih organizacij Slovenije (KoDVOS) so z neodobravanjem prejele vabilo na državno proslavo ob dnevu upora proti okupatorju, ki bo ponovno na Mali gori, na katero vabijo predsednik Republike Slovenije, Državni zbor in Vlada RS.

Mala gora je bila že lanskoletno prizorišče slovesnosti ob dnevu upora proti okupatorju, zato so predstavniki KoDVOS, zlasti pa Društvo TIGR Primorske in Zveza združenj borcev za vrednote NOB, pojasnili, da prvi napad italijanskega okupatorja in domačih izdajalcev na tigrovce na Mali gori ne predstavlja ne začetka in ne celovitosti narodnoosvobodilnega odpora slovenskega naroda med NOB. Lokacijo proslave zato razumemo kot namerno spodkopavanje zgodovinske vloge Osvobodilne fronte slovenskega naroda in težnjo po načrtnem spreobračanju dejstev o kontinuiteti nastanka slovenske države.

Predstavniki KoDVOS bodo svoj protest in nasprotovanje zlorabi državnega praznika upora izrazili predsedniku Republike Slovenije na srečanju v četrtek, 21. aprila. Članice KoDVOS so tudi mnenja, da takšna ravnanja ne prispevajo h krepitvi domoljubja in medsebojnega spoštovanja med Slovenci. Svoja stališča pa bo KoDVOS še dodatno pojasnil na novinarski konferenci, ki bo prav tako v četrtek, 21. aprila, ob 12. na sedežu Zveze društev »General Maister«, Einspielerjeva 6 (2. nadstropje, sejna soba), Ljubljana.

mag. Lučka Lazarev Šerbec
predsedujoča KoDVOS

Predsednica in predsedniki društev, članic KoDVOS na pogovoru pri predsedniku RS Borutu Pahorju

V SPOMIN

Dr. Milica Kacin Wohinz (foto: Voranc Vogel/Delo)

MILICA KACIN WOHINZ
(1930–2021)

29. decembra 2021 je v 92. letu starosti umrla zgodovinarka **dr. Milica Kacin Wohinz**.

Rodila se je 13. oktobra 1930 na Reki pri Cerknem. Diplomirala je na temo svobodnega tržaškega ozemlja, po diplomi pa se je zaposlila na tedaj novoustanovljenem Inštitutu za zgodovino, na katerem je delala vse do upokojitve. Napisala je več monografij, med njimi Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921, Narodno-obrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928 in Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935.

V letih 1993–2000 je bila sopredsednica zgodovinsko-kulturne komisije, ki sta jo ustanovili slovenska in italijanska vlada.

Prvi predsednik RS Milan Kučan ji je leta 2000 podelil častni znak svobode Republike Slovenije za zasluge v znanstvenem in strokovnem delu. Leta 2018 je prejela tudi Zoisovo nagrado za življenjsko delo.

V Društvu za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske se jo bomo spominjali kot pomembno raziskovalko zgodovine Primorcev in tudi kot eno od ustanovnih članic društva. Leta 1991 je skupaj z dr. Brankom Marušičem, dr. Ervinom Dolencem, mag. Slavico Plahuta, Lido Turk, Božo Škoberne, Natašo Nemec, s Tatjano Rejec in profesorjem Samom Pahorjem sodelovala v strokovnem delu simpozija o Danilu Zelenu v Senožečah, ki si ga je zamislil Andrej Jelačin kot pobudnik postavitve spominske plošče omenjenemu tigrovcu v njegovem rojstnem kraju.

Spomin nanjo bomo v društvu negovali z nadaljnjim objavljanjem njenih prispevkov, ki predstavljajo dragocen vir informacij o času med obema svetovnima vojnama.

O usmerjenosti in metodah tigrovskega odpora razberemo največ iz njegovega ilegalnega tiska. »Naš ideal je svoboda, naše sredstvo je borba ... Boj šoli, ki ni šola, ampak kasarna, boj proti fašističnim feldveblom ... niti ene otroške duše v mlade fašiste ... Spravo in mir smo želeli, odbili so ga ... Fašistovska vlada je podrla vse brvi, ona nas je poslala v iredentizem ... Držali se bomo skrajnih revolucionarnih načinov ... Obramba v vsiljenem boju nam po človeškem in božjem pravu dovoljuje, da se branimo z vsemi sredstvi ... Mi nočemo umreti: naj raje umrejo oni ... Svoboda ali smrt! ... Smrt fašizmu ...« Že leta 1928 torej parola »Smrt fašizmu« in takoj se moramo vprašati, zakaj ni bil TIGR povabljen v Osvobodilno fronto slovenskega naroda ob okupaciji Slovenije aprila 1941. Pa tudi v ljudsko fronto, ki jo je snovala Komunistična partija Slovenije sredi tridesetih let v Sloveniji, ni bil povabljen, čeprav je bilo tedaj njegovo vodstvo v Jugoslaviji. Pač pa ga je povabila k sodelovanju Komunistična partija Italije. Sicer pa so v tisku tudi taka navodila: ne obupaj, ne prodaj svoje duše, ne pošiljaj otrok v vrtce, nobenih darov fašizmu, nič ponižanja, ne brbljaj vpričo neznanih ljudi, ne emigriraj, če ni življenjsko nevarno, vzdržuj se fašističnih zabav in praznikov, če že moraš, korakaj ravnodušno. Pa tudi: nismo sami, z nami je vse trpeče italijansko ljudstvo, z nami so italijanske protifašistične organizacije v emigraciji, boj velja le tistim Italijanom, ki se identificirajo s fašizmom. Naravno je bilo, da sta se TIGR in

organizacija primorskih emigrantov v Jugoslaviji povezovala z italijanskimi antifašističnimi organizacijami v emigraciji. Poleg širjenja italijanske protifašistične literature in pomoči bežečim italijanskim antifašitom čez rapalsko mejo prek tigrovskih kanalov je obstajal tudi podoben program boja z gibanjem Giustizia le Liberta, ki je tudi načrtovalo nasilne metode odpora. Predstavnik tega gibanja v Jugoslaviji, Rečan Angelo Adam (po drugi svetovni vojni so ga naše oblasti aretirale in je neznano kako izginil), je leta 1933 tudi načrtoval atentat na Mussolinija s pomočjo slovenskih antifašistov na Primorskem ter druge akcije v notranjosti Italije, da ne bi plačevala računov samo Julijska krajina.

Milica Kacin Wohinz: Značilnosti in oblike protifašističnega upora na Primorskem med dvema vojnama (1998, str. 20)

POSLOVILI SMO SE OD ZADNJEGA TIGROVCA ALOJZA KRALJA

*Besedilo: Vesna Tomc Lamut**

2. aprila 2022 je končal svojo dolgo, a plodno življenjsko pot Alojz Kralj, doma iz Kromberka pri Novi Gorici. Poslovil se je v svojem 102. letu. Bil je še zadnji tigrovec, partizan in častni član Društva TIGR Primorske.

Na redni letni skupščini Društva za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, ki je bila v Šempetru pri Gorici le nekaj dni kasneje, je predsednik društva Gorazd Humar obudil spoštljiv spomin nanj, prisotni pa smo ga počastili z minuto molka. V imenu družine pa se je na skupščini društvu zahvalil njegov vnuk Tom Kerševan.

V spomin na zadnjega tigrovca in častnega člana društva Alojza Kralja objavljamo daljši zapis, ki je nastal ob obisku predstavnikov društva TIGR Primorske leta 2018 na njegovem domu in bil tudi objavljen v glasilu društva Primorski rodoljub.

Na slavnostni akademiji Društva TIGR Primorske oktobra 2017 v Ajdovščini ob 90-letnici ustanovitve protifašistične organizacije TIGR na Nanosu leta 1927 je takratni predsednik društva dr. Savin Jogan pozdravil tudi Alojza Kralja. Mnogi so bili tedaj veselo presenečeni, ko so slišali, da je med prisotnimi v dvorani tudi edini še živeči član te rodoljubne organizacije. Takrat smo se tudi dogovorili za obisk pri njem.

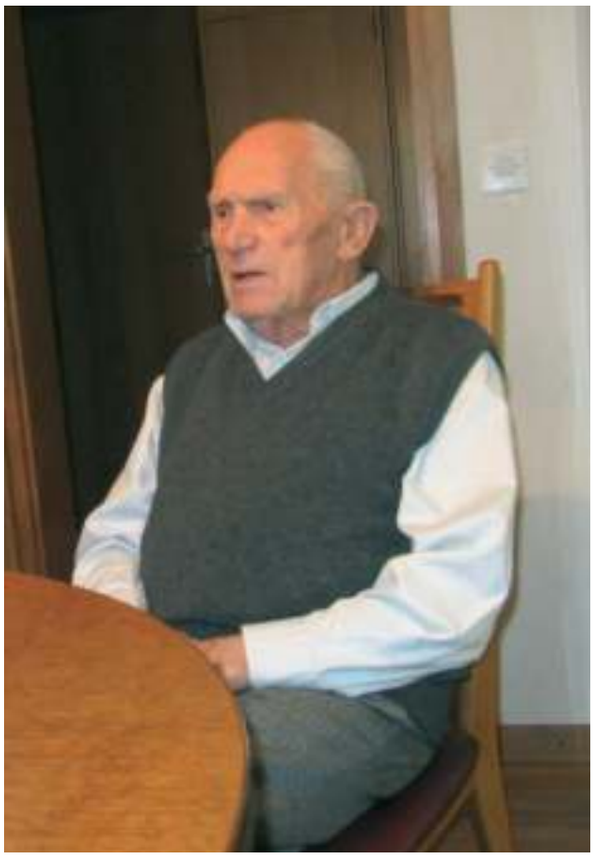

Alojz Kralj (1920–2022)

Predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar govori o Alojzu Kralju.

Zato je januarja 2018 delegacija predstavnikov domoljubne organizacije Društva TIGR Primorske v Novi Gorici obiskala Alojza Kralja, starosto slovenskih tigrovcev, ter mu izročila knjigo z zahvalo in nagelj s slovensko zastavico. V delegaciji so bili takratni predsednik društva dr. Savin Jogan, tajnik in vodja Območne enote Kras - Brkini Miha Pogačar, predsednik OE Goriška Gorazd Humar, predsednica OE Postojna Bruna Olenik, Rajko Slokar, član iz Nove Gorice, sicer pa tudi avtor knjige o Alojzu Kralju (iz l. 2010) in Ve-

V imenu družine se je društvu za spomin na starega očeta zahvalil vnuk Tom Kerševan.

sna Tomc Lamut iz OE Slovenska Istra in članica uredniškega odbora glasila Primorski rodoljub.

Alojz Kralj, takrat čil, umsko in telesno zdrav 97-letnik, nas je sprejel na svojem domu, v hiši, od koder se razprostira čudovit pogled na Novo Gorico in na njegovo ljubljeno Primorsko. V prijetni družbi se je razvil prijateljski pogovor in se prelil v poslušanje bogatih spominov, segajočih od preteklosti, predvojnih in vojnih dogodkov, razmer po vojni pa vse do današnjega časa.

Rodil se je 16. maja 1920 v Morskem pri Kanalu, v družini zidarja in prav tako delovne matere, kot drugi sin od štirih (en je kasneje umrl). Oče je moral zaradi nasprotovanja italijanskim oblastem in ječe oditi v Ameriko, od koder se ni nikoli več vrnil. Sinovi Janko, Alojz in Vladimir so bili vzgojeni kot narodno zavedni Primorci. Zaradi pritiska italijanskih fašistov, ki so jim zasedli slovensko domovino, so preživljali težko mladost. V družini Kraljevih se je razrasel uporniški duh in prvi, ki je bil povezan s TIGR-om, je bil najstarejši brat, ki so ga Italijani večkrat zaprli. Šele kasneje se je izvedelo, da je bil tigrovec. Skrivni protifašistični organizaciji se je kmalu za njim priključil tudi štiri leta mlajši Alojz. Sovaščan Anton Berlot ga je večer pred nedeljo 6. junija leta 1937 povabil skupaj s še nekaj fanti na Kanalski Vrh. Alojz sprva ni vedel, zakaj gredo tja. Na pol poti med Bajšicami in Kanalskim vrhom, koder so Italijani speljali cesto, je vodila pot na levo, na senožet sredi gozda. Na jasi je bilo že zbranih dvajset do trideset fantov in Alojza so predstavili kot člana TIGR-a. Na skrivno srečanje skupine somišljenikov sta prišla dva nepoznana človeka in jim govorila o fašizmu, zatiranju, jeziku, narodu, dogodkih v svetu, o bližajoči se vojni, o Hitlerju in Mussoliniju. Pa seveda o protifašističnem uporu in o načinu delovanja organizacije TIGR nasploh (skrivno delovanje, delovanje v trojkah, zbiranje orožja in streliva, pripravljanje sabotaž, načrtovanje akcij proti zatiralcem primorskega ljudstva in slovenskega jezika). Kasneje so Alojza Kralja izbrali za vodjo tigrovske trojke, v kateri sta bila poleg njega še Alojz Zidarič in Anton Berlot. Organizacija je delala tako tajno, da eden ni vedel za drugega, in da tisti, ki so bili po zaporih, zaradi mučenja ne bi koga izdali. Pred vojno sicer ni sodeloval v nobeni tigrovski akciji, je pa skupaj s tovariši že zbiral orožje, strelivo, svinec, šrapnele in granate ter druge ostanke iz prve svetovne vojne in jih skril v kamnolom za domačo hišo.

Leta 1938 se je zaposlil v HE Doblar in nato v HE Plave, nato pa zapustil delovno mesto, ker ni hotel biti član fašistične organizacije. 20-letni Alojz je bil nato kot državljan Kraljevine Italije kot redni nabornik leta 1940 vpoklican v italijansko vojsko in kot državi nevaren Slovenec poslan seveda v najbolj oddaljene kraje, daleč na zahod: bil je v Modeni, Racconigiju (kjer je bilo v minometni četi kar 29 Slovencev), v Cuneu in Vignolu, kjer so peli celo slovenske pesmi! Nato je moral na Sardinijo, otok v Sredozemskem morju, kjer je leta 1942 že drugič zbolel za malarijo. A zavedni primorski fantje niso bili lojalni italijanski vojski, posebej člani TIGR-a so se zavedeli potrebe po stalnem nasprotovanju. Alojz Kralj je skupaj s še nekaterimi Slovenci skrivaj opravljal sabotažne akcije: v skladišču so kvarili in s tem onesposabljali orožje, npr. poškodovali merilnike oz. muhe, da niso bile več točne, ukrivljali udarne igle, menjali naboje s kamenčki, na minah poškodovali vžigalni sistem z vodnimi injekcijami in podobno. Prepoznavni znak Slovencev je bil tri raznobarvne glave bucik (rdeča, bela in modra), zataknjene v spodnji levi strani ovratnika. Spomladi 1943 je po navodilu svojega brata Alojz Kralj na italijanskih tleh v mestecu Pira sklical zaupni sestanek 20 Slovencev in istrskih Hrvatov, na katerem so ustanovili odbor OF za območje Cagliarija in njega izbrali za pred-

Predstavniki Društva TIGR Primorske pri Alojzu Kralju leta 2018: Miha Pogačar, Alojz Kralj, Gorazd Humar, Bruna Olenik in dr. Savin Jogan.

sednika. To je dokaz, da so tigrovci že na začetku vojne in med njo delali za OF, kot piše Rajko Slokar leta 2010 v knjigi Devetdesetletni Alojz Kralj – tigrovec in partizan (str. 18) o Borisu Križmaniću iz Pazina: »Narodno obrambni tigrovski ogenj, zaneten v zavedni in socialno trpeči družini, eni izmed mnogih slovenskih primorskih družin, je prešel v plamene narodnoosvobodilnega in hkrati socialnega gibanja, iz TIGR-a je povsem naravno stopil v OF.«

Jeseni istega leta je Italija kapitulirala in italijanska vojska se je prelevila v Badoglievo vojsko ter preganjala Nemce. Alojz Kralj je skupaj s še drugimi Slovenskimi fanti moral ostati v tej vojski, ker jim Angleži niso pustili oditi v takrat že ustanavljajoče čete prostovoljcev za NOB na Sicilijo. Zato je, takoj ko se je dalo, 30. aprila 1944 zbežal, a ga je vojaška policija ujela in odpeljala v Palermo, maja pa mu je vendarle uspelo z vlakom, peš in z avtobusom priti do Barija. V vojaškem taborišču je, ko je povedal, da je brat partizan, doživel več zaslišanj in šele po pobegu v partizansko bazo in s priporočilnim pismom španskega borca Bora Leontiča je stopil v partizansko vojsko, kamor si je želel, v 1. borčevsko četo skupaj s 30 tovariši, nato so ga kot komisarja voda poslali v Bari in sprejeli v SKOJ. Januarja 1945 je postal pripadnik 5. prekomorske brigade, v katero je prišel preko morja v Split, nato v Zadar, čez Velebit do Ogulina in preko Kolpe pri Vinici do Bele krajine. Na več kot tri mesece trajajoči poti so se spopadali z ustaši, nato z Nemci in z belogardisti. 21. aprila 1945 je bila brigada reformirana; preko Kočevskega Roga, Ribnice in Grosupljega so nadaljevali proti Ljubljani, na Orle, kjer so še na predvečer osvoboditve potekali hudi spopadi. 9. maja jih je sprejela osvobojena in okrašena Ljubljana, a že naslednjega dne so morali v Kamnik, da so Nemcem, ustašem in številnim civilistom preprečili umik. *(*Zapisano po zvočnem posnetku pogovora in po knjigi Devetdesetletni Alojz Kralj – tigrovec in partizan avtorja Rajka Slokarja (Založilo Društvo TIGR Primorske, 2010)).*

Po vojni si je Alojz Kralj ustvaril družino, z ženo Ivanko sta imela dve hčeri. Še nekaj let je kot topniški častnik deloval v JLA, nato pa se zaradi bolezni leta 1957 zaposlil v civilni službi. Opravljal je razne odgovorne zaposlitve in dolžnosti pri občinskem komiteju ZKS v Kanalu in nato v Novi Gorici, tri leta je bil tajnik pri občinskem odboru RK v Novi Gorici. Živel je obkrožen z njemu dragimi ljudmi, štirimi vnuki in tudi že pravnuki, med domačimi in prijatelji, med mnogimi dokumenti, slikami, pesmimi, knjigami in nepozabnimi spomini na pretekla leta.

Tako bogato in razgibano je bilo življenje domoljuba, tigrovca, partizana, protifašista in komunista Alojza Kralja. Naj živi spomin nanj!

Alojz Kralj je bil 6. aprila 2022 pokopan na pokopališču v Kanalu, nedaleč od kraja Morsko, kjer se je pred 102 letoma rodil. Predsednik Republike Slovenije Borut Pahor je na pogrebno slovesnost poslal častno stražo garde Slovenske vojske, ki je pokojniku v spomin položila venec predsednika.

OD TIGROVSKEGA MLADENIČA IN PRIPADNIKA ITALIJANSKE VOJSKE DO PARTIZANA – PREKOMORCA S TIGROVSKIM SRCEM

*Besedilo: Rajko Slokar**

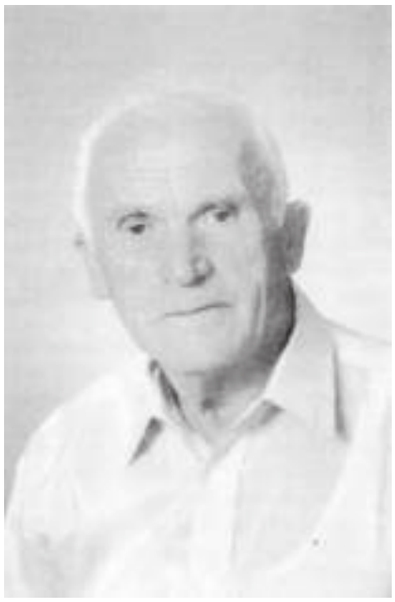

Alojz Kralj

Pred menoj zdaj sedi zdaj stoji mož, ki bo letošnjega 16. maja dopolnil 90 let. Srednje velikosti, še vedno krepak mož, o katerem si misliš, da se mu med upravljanjem avta ne more kositrasto zamegliti, ker mu pač beseda teče zvočno in umirjeno, brez pohrkavanja, pa čeprav sam trdi, da se izogiba voziti, zlasti ponoči, ker utegne v tej starosti škodovati komu drugemu. Trezno in kritično samozavedanje svoje starosti! Taka leta, da mu prelet po naravni poti domoljuba, tigrovca v partizana, protifašista, narodnega in socialnega upornika, poznejšega komunista, tudi v sedanjih letih nazorsko prav malo zdru-

gačenega, preveva telo in dušo. Prav to globoko dregne v dušo sobesednika. Njegova mladostna zgodba je zgodba številnih njegovih sovrstnikov iz Morskega in Kanala ter cele fašistično tlačene in zmozgane slovenske Primorske v tedanji Kraljevini Italiji, natančno v Julijski krajini. Jedro te zgodbe zajema obdobje od leta 1938, ko je v Dravski banovini, zlasti na območju ljubljanske škofije Slovenska ljudska stranka kot vazal beograjske čaršije izvajala klerikalno oblast z močnimi sestavinami avtoritarnosti, ko se je nad Slovenci v Italiji stopnjeval raznarodovalni proces, ko je TIGR v Kobaridu pripravil atentat na Mussolinija, pa vse do konca 2. svetovne vojne v Evropi. Njen širši lok pa sega od začetka svetovne krize, ki je hudo prizadela tudi Slovence v Italiji, ter fašistične odprave slovenskih šol in društev na Primorskem v drugi polovici dvajsetih let, ko je v znak odpora nastalo gibanje TIGR, do implozije evropske civilizacije v tridesetih letih, zaznamovane z vojaškimi sredstvi, z miti o kastah, o časti in rasah, o vzvišenem poslanstvu nacifašizma, kar je privedlo do nastanka druge svetovne vojne, njenih grozodejstev in največjih kršitev človekovih pravic dotlej, vse do poraza nacifašizma in do tega, da se je prav po zaslugi zmagovite protifašistične Osvobodilne fronte, ki se je vključila v jugoslovansko odporniško gibanje, in njenega sicer sprva malobrojnega, a dobro organiziranega jedra — komunistov, torej NOV ali partizanstva, večina tretjine Slovencev, živečih pred in med vojno v Italiji in pod fašistično peto obsojenih na nacionalno izumrtje, vendarle po vojni pridružila slovenski narodni matici, to je Jugoslaviji oziroma Sloveniji. Od tigrovstva, prvega protifašističnega upora v Evropi, do partizanstva, ob narodnoosvobodilnem zaznamovanega tudi s socialnim, revolucionarnim nabojem, je na Primorskem vodila naravna pot, pa čeprav Komunistična partija Jugoslavije TIGR-a ni povabila na ustanovni sestanek OF in tudi v Ljudsko fronto ne, kar bi sicer morala storiti, morda tudi zaradi dogovora med TIGR-om in Komunistično partijo Italije iz leta 1935.

Rodil se je v Morskem pri Kanalu očetu Ivanu, zidarju in materi Katarini, rojeni Košir in se tako pridružil štiri leta starejšemu bratu Janku, rojenemu leta 1916 med I. svetovno vojno v begunstvu. Čez dve leti je v družino privekal še mlajši brat Vladimir. Od štirih dečkov so v rosna deška leta priracali le trije. Trije protifašisti. Oče Ivan je med vojno kot vojak opravljal zidarska dela pri gradnji ene izmed dravskih hidroelektrarn. Po povratku iz begunstva je najel 5000 lir posojila, da bi si pomagal pri obnovi porušene hiše in si prihranil denar za pot na delo v tujino. Iz lastnega kamnoloma izza stare hiše in iz drugega materiala si je po več letih dela, živeč v baraki, sezidal novo skromno hišo. Alojzu je zgodnje otroštvo minevalo bolj ob praznem kot ob polnem želodcu, kajti tistih nekaj arov zemlje in očetovo občasno delo so komaj zmogli ponuditi redno prehrano. Na njihovem domu so se zbirali sovaščani, razpravljali o domači in svetovni politiki, razpredali protifašistične misli ter ob harmoniki, kitari in mandolini ubrano prepevali slovenske pesmi. Zaradi tega početja je oče večkrat sedel v kanalskem zasliševalnem zaporu. Starši so pred otroki bili molčeči in marsikaj, kar je oče našel na bojiščih iz I. svetovne vojne, je skušal skriti. Ko je Alojzu bilo sedem let, torej že v letih ozobčanega fašizma, so očeta in nekaj Kanalcev zaprli finančni stražniki, ker naj bi jih po izdaji iz užaljenosti zalotili pri petju slovenskih pesmi. Financarji in karabinjerji so se sporekli med seboj zaradi pristojnosti aretacije in zato so jih kaj hitro izpustili. Tedaj sta s starejšim bratom v čutari nesla kosilo očetu. Revščina se je stopnjevala, ker oče ni našel stalnega dela, zato je leta 1928, ko je Alojzu bilo osem let, odšel v Argentino in nato v Brazilijo, kjer je delal kot zidar in miner. Dobri dve leti jim je pošiljal denar. In potem ko je I. novembra leta 1930 prišel k njim na dom nekdo s Kanalskega vrha in prinesel fotografijo z očetom ter sporočil, da se bo oče kmalu vrnil, o očetu ni bilo ne duha ne sluha. Mama je začela poizvedovati in prek soproga Alojzove italijanske učiteljice so poslali dve pismi na italijanski konzulat v Brazilijo, a odgovorili so, da ga niso uspeli najti. In tako so šele leta 1961 očeta uradno razglasili za mrtvega.

Potem ko ni bilo več denarja od očeta, so se v družini otepali še hujše revščine. Pa vendarle so živeli, sicer v italijanski šoli in v slovenski vaški igri, občasnem delu in prehitrem odraščanju.

Posebno trmasto so se mu v dušo in spomin posedli dogodki, ko so leta 1936 dvakrat zaprli dvajsetletnega brata Janka. Mesec dni zapora je preživel v goriških zasliševalnih zaporih. Ker niso ugotovili nič oprijemljivega, so ga obsodili na dve leti strogega nadzora. Vsak dan se je moral javiti pri karabinjerjih. Iz Morskega ni smel nikamor od sončnega zahoda do sončnega vzhoda. Nato so ga istega leta znova zaprli in tako se je moral tri mesece srečevati le z vodjo kanalskih zaporov fašistom Michuccijem. In po tej kehi mu je znova začel teči dvoletni hišni pripor. In nato je v letu 1937 sledila splošna pomilostitev. A

ostal je zaznamovan kot slovenski iredentist, čeprav so ga istega leta poslali v vojsko v Palermo.

Tako se je uporništvo v družini proti fašizmu molče oblikovalo. Daleč pozneje, nekaj med vojno in največ po vojni, je zvedel, da se je brat že tedaj povezal s tigrovci iz Baške grape.

Bilo je pozno pomladansko popoldne, ko je korak sovaščana Antona Berlota, nepolno leto dni starejšega od Lojzeta, zastal pred Lojzetovim domom. Lojze je zvedavo požmeril vanj in narahlo, iz uležane vljudnosti, naklonil glavo v pozdrav. Pripravljal se je, da gre pomagat sosedu. Z nerazumljivo večpomenskim odločnim izrazom na obrazu ga je Toni ogovoril:

»Lojze, z nami greš. Jutri zjutraj. Gremo na Kanalski Vrh.«

Lojzeta je že dalj časa v glavo hebala neka čudna misel, da se je treba zganiti in vsem tem vražjim fašistom pokazati, da smo domačini dovolj močni, da se jim upremo. Po bratovih aretacijah in zaporih se je v njegove misli zažiralo nekakšno pričakovanje, upanje, da se bo le kdo skupaj z njim znašel in se zoperstavil tem črnuhom. Ja, nekaj se pripravlja, si je mislil. Torej vendarle nekaj bodo počeli.

»Kaj bo?«

»Ne vem, boš videl tam gor.«

In res. Ko so naslednje jutro, bila je nedelja, 6. junija leta 1938, na kar ga daleč pozneje spomnil prav Toni, trave vekale v solzah rose, je mimo njihove hiše stopala skupina, v kateri so bili brata Anton in Mirko Berlot ter še nekaj drugih. Lojze se jim je pridružil. Rekli so mu, da gredo obiskat starše Mirkove žene na Kanalski Vrh. Ko so hodili mimo Kanalskega vrha v ločenih skupinah po dvoje, troje že po vojaški cesti proti Banjšicam, so sredi gozda zavili levo na zakrito in njemu še neznano senožet. Na njenem severnem robu se je že zgručilo nekaj ljudi, ki jih ni poznal. Srce muje začelo hitreje biti. Kot da bi pričakoval nekaj pomembnega, slavnostnega. Z zamudo se jim je pridružil še vaščan Janko Valentinčič.

Kako rad bi še enkrat šel tja, da bi bolj doživeto obujal spomin, čeprav si misli, da je tista senožet sedaj gotovo tako zaraščena, da je ne bi prepoznal.

Z odločnimi koraki sta v pomladanski travi pribrusila dva moška, stara med 40 in 50, oba lepo, mestno oblečena. Janko jima je predstavil Tonija in Lojzeta kot nova člana. Če Lojzeta spomin ne vara, se mu zdi, da je v skupini bil tudi Dugar iz Ročinja. Postavila sta se na nizko vzpetino, ki so jo zakrivale veje dreves. Govorila sta izmenično, vneto o TIGR-u, o organizaciji, o kateri je bil slišal večkrat, a nikdar naravnost iz bratovih ust. In tam s tistega mesta, od koder so zanosno zrli na Levpo in Kal nad Kanalom, so tiho, a dovolj jasno in slišno, sprejemali besede o politični situaciji v svetu, o namerah Italije, da napade in zasvoji Jugoslavijo. Poudarjala sta, da je v TIGR treba vključevati mlade ljudi, a da je pri tem treba še upoštevati njihovo značajnost in slovenskost, seveda tudi vedenje in slovenskost njihovih staršev. Da morajo znati brati in pisati slovensko, brati slovenske knjige, je bilo tudi rečeno. To je prijalo Alojzu, saj ga je mama pred leti sproti učila pisati slovensko, doma pa so kot mnogi drugi sosedje spravili in hranili veliko slovenskih knjig, ki bi jih sicer ob zaprtju slovenskih kanalskih društev požrl fašistični ogenj.

»Če bo Italija napadla Jugoslavijo, boste morali opravljati sabotaže, kot so poškodovanje telefonskih zvez, uničevanje električnih drogov in vodov, železniške proge, stroje v tovarnah in podobno.«

»Če pride do vojne, boste gotovo vpoklicani k vojakom in tudi tam boste morali nadaljevati to vam zaupano skrito in vedno v molk odeto slovensko delo.« Nato so jim še povedali, kako naj se organizirajo v trojke.

Kdaj pozneje in kako je nastala trojka, v kateri sta bila še Alojz Zidarič in Anton Berlot, se ne spominja. Tudi zakaj so prav njega izbrali za vodjo, mu je ostalo v spominski meglici. Seveda so začeli z delom. Nabirali so stare naboje, eksplozivni material iz vojnih ostankov, neeksplodiranih letalskih bomb, a zelo previdno in z nikakor ne velikim učinkom. Nekaj pušk (italijanska, »mauzerica«, lovska in italijanska pištola na boben), naboje in nabojne kapsule, eksploziv (tudi trotil) in

Tigrovska trojka: Alojz KRALJ (desno zgoraj), Anton BERLOT (desno spodaj) in Alojz ZIDARIČ (levo spodaj). V fantovski družbi v letu 1938/39 je še Ciril BERLOT.

detonatorje so spravili v skrito špranjo v očetovem kamnolomu za vrtom izza hiše. To so hranili za potrebe TIGR-a, sicer pa je pozneje med vojno vse šlo v roke partizanov.

Nekaj dni potem, ko se je starejši brat v marcu leta 1940 vrnil iz vojske zaradi poškodbe na hrbtenici, so ga vtaknili v vojaško obleko, februarja pa je iz trojke prvi šel k vojakom Alojz Zidarič. Poslali so ga v Afriko, od koder se ni nikdar vrnil. Z odhodom v vojsko je tako trojka prenehala delovati, a naloge so ostale, čakale in dočakale, da so jih izpolnjevali.

Oktobra leta 1938 se je zaposlil v HE Doblar kot pomožni delavec, »boccio« (popek) pri monterjih. Na prošnjo so ga premestili v HE Plave, kjer je bil zaposlen do 4. februarja 1940. Tedaj je zapustil to delo iz zelo zanimivega razloga.

Tedaj so pošiljali nek italijanski kmetijski časnik vsem družinam. Tudi njihovi. Ne da bi prej to napovedali, so nenadoma prejeli račun. Ker ga takoj ni plačal, so ga poklicali v Tolmin v nek urad. Tja je šel s kolesom. S seboj je vzel vabilo. A od tamkajšnje občine so ga napotili v Kobarid, kjer so mu povedali, da mora poravnati račun. Odgovoril jim je, da nima denarja. Ker pa jim je moral povedati, kje dela, so mu rekli, da bodo račun poslali na upravo, ki mu bo denar odtegnila od plače.

»Ste v fašistični organizaciji.«

»Niste plačali članarine?«

»Tako torej, tam vam bodo odtrgali od plače za časnik in še 5 lir za članarino, za fašistično izkaznico (tessero).«

Zato ni šel več na delo.

Nato je drobne novce služil s pripravo drvi.

Pri predvojaškem pouku so jim ponujali obleke »giovani fascisti«. Kar odvzeli so mu 2 liri za fašistično izkaznico. Enkrat tedensko je moral k predvojaški. Nek neimenovani domačin je kot podporočnik vodil predvojaško vzgojo, zunaj na prostem in tudi v Križničevi dvorani v Kanalu. Bil je nabrit, seveda v obrambo sebe pred fašisti.

Kar vprašal je: »Koliko denarja imate pri sebi?« In udeleženci so naivno odgovarjali.

Lojze je rekel, da ima 2 liri in ti 2 liri ali celo večji bankovec je podporočnik pobral, sicer zadržal 2 liri tistemu, ki ni še vplačal članarine, a razliko je pošteno vrnil.

Da je v hiši in v kamnolomu skrito orožje, so doma vedeli, a vsega pa mlajša brata nista zaznala.

Primerilo se je, da so pozneje, med vojno, natančno 29. januarja 1943, v sosedovem zidovju mladeniči našli pištolo. Zbrali so se pred vaško mlekarno, da se odpravijo v partizane. Tedaj se je Stanku Berlotu pištola nehote sprožila in hudo ranila Pepija Valentinčiča. Nesrečni storilec je Pepija rahlo objel, se opravičil in že istega dne, še preden so Pepija odpeljali v goriško bolnišnico, šel v partizane. Zbal se je, da ga bo policija zaprla zaradi nezakonitega posedovanja orožja. Ranjeni Pepi se je tega zavedal, zato je policiji odkrito povedal, kdo ga je ustrelil, in prefrigano dodal, da je Stanko to storil, ker on ni hotel iti v partizane. Prijatelja Stanka je težila misel na Pepijevo usodo. Oddahnil se je šele leto dni pozneje, ko je na Dolenjskem naključno zvedel, da je Pepi živ, da pa zaradi posledic rane opravlja nevarno ilegalno terensko delo v bližini doma.

Med italijanskimi minometalci

19. 3. 1940 je šel kot redni nabornik opravljat uvodni del vojaškega roka v Modeno, nato so ga ob koncu aprila poslali v Racconigi v Piemontu na taborjenje in urjenje v minometni četi 36. pešpolka divizije Pistoia, opremljenem z minometi kalibra 81. V njegovi četi je bilo 29 Slovencev. V Cuneu in Vignolu so peli slovenske pesmi in jih celo nagradili kot najboljšo pevsko skupino, saj tam niso veliko vedeli o prepovedi slovenske besede. Ko je bila napovedana vojna Franciji, so se premaknili proti meji v Val Stura, a 27. julija so ga iz te enote izločili in ga skupaj z drugimi sumljivimi Slovenci in Hrvati poslali v minometni bataljon 46. polka divizije Sabauda v Cagliariju na Sardiniji, tedaj namenjeno na afriška bojišča. Takoj je pomislil, da so ga kazensko premestili zaradi bratove dejavnosti. V njegovi družbi je bil tudi Rafael Murovec iz Zgornjega Lokovca. Bili so na taborjenju poleg mesta v kraju, ki so ga imenovali Domus novas. Napadle so jih bolhe in se pred njimi branili z uporabo nabranih orehovih listov. Blizu je bila papirnica z bazenom za les, leglom malarije, za katero je kmalu zbolel. Zato je marca leta 1941 bil doma na okrevalnem dopustu. Videl je, kako so italijanski bersaljeri hiteli skozi Kanal proti Jugoslaviji, med njimi je prepoznal nekega Pepija iz Morskega, furlanskega porekla.

Zrl je v to vojaško perje na kolesih in v glavi mu je počil rožljajoči svetovni vojaški boben, slutnja svetovnega požara in hkrati, vedno je bil svetlogled, komaj zaznavno upanje, da se bo vendarle v megleni prihodnosti nekaj odrešilnega pripetilo primorskim Slovencem.

Ko se je vrnil na Sardinijo, je Jugoslavija že kapitulirala. A malarija ga je leta 1942 ponovno vrgla v posteljo, tokrat je bila zdaleč hujša. Iz Ville Cedro so ga poslali v bolnišnico v Cagliari, vendar na okrevanje ga niso poslali domov.

Ostal je tam. Vojaki so bili demoralizirani, zlasti starejši letniki (1917), med katerimi jih je bilo več takih, ki so bili v italijanski vojski že 7 let. Desetar Costantino, doma kolon, je zatrjeval, da je bil njegov oče komunist. Tudi Florentinec trobentač Magniani se je izrekal proti vojni in zlasti fašizmu, vodnik Mancini, tudi protifašist, že sedem let v vojaški suknji; vsi ti so se radi družili s Slovenci.

Skupaj z nekaj Slovenci so tedaj opravljali sabotažne akcije na minah, izstrelkih 81-milimetrskih minometov. Naboji (mine) so bili francoskega porekla, obarvani rumeno. V zabojih so puščali mine, ki so jih poškodovali tako, da so v dopolnilno polnitev smodnika ali v vžigalnik, ki iz varnostnih razlogov ni bil montiran na mini, z injekcijami vbrizgavali vodo. Ko je bil pred skladiščem streliva na straži kaplar Costantino, so v zabojih menjali puškine naboje s kamenjem. Boris Križmanić je kot specialist pri minometni ekipi pomagal komaj opazno spreminjati merilne naprave, pa tudi marsikatera puškina udarna igla in muha sta spremenili svojo pravo obliko pod spretno izvedenimi udarci. Alojz je kot goniometrist bil večkrat skupaj s poveljstvom na opazovalnici in spremljal rezultate okvar. Prepoznavni znak Slovencev so bile tri bucike na sprednjem notranjem robu levega ovratnika s tribarvnimi glavicami: z rdečo, modro in belo.

Del minometne čete na Sardiniji v kampu Domus novas 12. 10. 1940, zgoraj Alojz Kralj, spodaj v sredini Boris Križmanić iz Pazina, desno spodaj Istrijan Benčič

Neke noči v februarju leta 1943 so ameriška letala zbombardirala Cagliari. Bilo je pobitih okrog deset tisoč prebivalcev. Uničili niso ne kasarne ne ječe blizu samostana. Cilj je bil očiten: demoralizirati prebivalstvo.

Komandant njihovega voda je bil podporočnik. Še preden je razpadel fašizem, je poslušal radio London. Brž ko se je razvedelo, da je pobralo fašistični režim, je prišel v veliko sobo stavbe semenišča in med popoldanskim počitkom sporočil vojakom, da je fašistični režim padel ter s puško nekajkrat ustrelil v sliko Mussolinija. Toda naslednjega dne ga niso več videli. Italija je kapitulirala in vse je streljalo vsevprek v zrak od veselja, češ da je konec vojne. Nadomestni poročnik se jim je čudil, zakaj se veselijo tako sramotne kapitulacije.

Ko je pomladi leta 1943 šel iz Pire obiskat brata v kraj na Sardiniji, katerega ime je pozabil, sta si med drugim povedala, kaj počenjata kot tigrovca in kaj jima sedaj pomeni OF. Brat mu je naročil, naj v Piri skliče sestanek zaupnih Slovencev in istrskih Hrvatov. Tako se je kaj kmalu v skladišču peščenih vreč, namenjenih obrambnim položajem, v opuščeni tovarni mila zbralo okrog 20 Slovencev in Istranov. Na dogovorjeno srečanje sta prišla brat Janko in Oskar Segala. Obrazložila sta jim pomen OF in NOV, ustanovili so odbor OF za območje Cagliarija in izbrali Alojza za predsednika odbora. O OF je sicer zvedel že prej, in sicer najprej leta 1941, ko je prek Murovca iz Lokovca prejel bratovo pismo. Drugo sporočilo mu je ob začetku leta 1942 v paketu prinesel Ladko Plesničar iz Podgozda. V paketu je bil še časopis iz Zdravščine. Vse to je tedaj zakopal pod kamnito ploščo v kraju v bližini Cagliarija, v katerem so se tedaj nahajali. Delovanje so obeleževale tigrovske izkušnje molčečnosti in zaupnosti.

Tako je razvidno, da so že tedaj brž ob začetku vojne in med njo tigrovci delali za OF. V tem gibanju je bil tudi Boris Križmanić iz Pazina (letnik 1920). Narodno obrambni tigrovski ogenj, zaneten v zavedni in socialno trpeči družini, eni izmed mnogih slovenskih primorskih družin, je prešel v plamene narodno osvobodilnega in hkrati socialnega gibanja, iz TIGR-a je povsem naravno stopil v OF.

Badoglievska nebodigatreba

Ko so prišle sicer maloštevilne angloameriške vojaške enote, se je italijanska vojska prelevila v Badoglievo vojsko, ki je preganjala še nekaj umikajočih nemških enot. Slovenski vojaki so kmalu zvedeli, da se na Siciliji že zbirajo prostovoljci za NOB, zato so Alojz, Boris Križmanić in Stanko Zgaga iz Hude Južne šli v Cagliari na poveljstvo angloameriško vojske z zahtevo, da vse Slovence in Hrvate izločijo iz Badoglieve vojske. A prejeli so negativen odgovor, češ da se vsi borijo proti istemu skupnemu sovražniku. Tako so zvedeli, da zavezniki niso ogreti za NOG, čeprav so že pred kapitulacijo Italije, konec maja 1943, prve zavezniške misije prišle k vrhovnemu štabu NOV in POJ. In fantje

so ob prvi priložnosti storili po svoje in se pravilno odločili, saj je bilo NOG v tem času, novembra 1943, mednarodno priznano na teheranski konferenci treh največjih držav protifašistične koalicije.

Prišel je 27. 11. 1943, ko so z ladjami in neko italijansko križarko badoglievsko divizijo prepeljali na Sicilijo, na kateri je bila že ameriška vojska. Minometni bataljon so z vozili razkazovali po otoku, da bi dokazovali, da še vedno obstaja italijanska vojska. Še vedno so bili lačni, saj jim je pripadal le 100-gramski dnevni obrok kruha in zato je menjava posebnih smodniških svilenih vrečk, primernih za izdelavo spodnjega perila, in streliva in razstreliva za kruh, testenine, sadje in drugo hrano kar cvetela, tako se posebej spominja kovača, ki je potreboval medenino. Na Siciliji so jih preoblekli v angleške obleke, le da so bile temno modre barve, pridali so jim tudi enake srajce in ameriške vojaške čevlje.

Štirim vojakom je dnevno pripadala konzerva rib in dvema konzerva govedine (beafa). To so radi menjavali s kmeti za kruh.

Kraja iz vojaškega skladišča je bil normalen in zelo razširjen pojav. Vsi so kradli iz njega, le komandant bataljona tega ni storil. Seveda to ni moglo trajati dolgo. Zgodilo se je, da so na konec koncev vso krajo pripisali Alojzu, vendar njega tedaj ni bilo več med badoglievci, ker je že dezertiral.

Omenjeni Stanko Zgaga je bil zanimiv fant. Skupaj s Slavkom Gruntarjem, že veščim vožnje z avtomobilom, sta se jim v juniju ali juliju leta 1941 pridružila na taborjenju pri Iglesiasu. Ker je na Sardiniji delal v pisarni 2. minometske čete, mu je oko pogosto preletelo različna pisma. Tako je marsikaj zvedel in to posredoval drugim. Potem ko je pred kapitulacijo Italije Slavko Gruntar šel domov na dopust, je Stanko prevzel njegovo šofersko vlogo. In kaj kmalu je z majhnim vojaškim avtomobilom, autocaretto, s katerim je vozil italijanske poveljnike, na Siciliji zbežal iz Badoglieve vojske in šel v Monreale. V tem zgodovinskem mestecu, ki se baha na pobočjih Monte Caputo in s katerega je prečudovit razgled na rodovitno dolino La Conca d'oro (Zlata kotlina), so se zbirali Slovenci in celo Grki. Tja jih ni privlekla le mogočna katedrala, izjemen primerek bogate normanske arhitekture iz 12. stoletja, tja jih je vleklo partizanstvo. Ko je Alojz bil na Siciliji izpod mesteca Enne med »razkazovanjem« domačinom, se je njegova četa namestila v cestarski hiši. Tam se je nekega dne znašla trojica, ki ga je iskala. Eden izmed njih je bil Anton Kodrič. Trojica je bila nastanjena v Caltanissetti in zaprosili so ga, naj se oglasi pri njih. Toda na dogovorjeni sestanek ni mogel priti. V tistem času se je v Palermu nahajal nekdanji španski borec Boro Leontić, ki so ga poslali iz Barija, da novači fante za partizansko vojsko v Bariju. Z njim je Alojza seznanil Stanko Zgaga, ki je dotlej že prepeljal več slovenskih fantov s svojo caretto v Messino in ki je tedaj postal voznik angleškega polkovnika. Dogovarjali so se, kako naj bi prišli do Messine s Stankovo pomočjo in nato do Barija. V tistem času, potem ko je izstopil iz Badoglieve vojske, si je Alojz, še preden so nastopila zaslišanja angleške vojaške policije, nadel ime svojega vrstnika in sovaščana Alojza Zidariča, za katerega je vedel, da so ga poslali v Afriko. Alojzu je Leontić malo prej, preden so ga zavezniki izgnali s Sicilije, naročil, naj gre v palermsko pristanišče, kjer naj slovenske vojake usmerja v partizansko naborno mesto Monreale, od tam pa naprej v Bari. Izročil mu je pisno priporočilo, s katerim naj bi se izkazal v Bariju.

Tako je 30. aprila 1944 Alojz zbežal iz italijanske vojske in šel v Monreale. Tu se je zadrževal dva tedna in se pripravljal za odhod v Bari. Medtem ko je spal v neki stražnici nad sanatorijem, v katerem so se občasno prehranjevali, ga je ujela vojaška policija in ga odpeljala v Palermo. Njemu poznani prevajalec Kavs mu je pomagal, da se je izvlekel iz zagate, se uspešno izdajal kot Alojz Zidarič, in da je delal pri kmetih ter jim celo imenoval tiste, s katerimi se je zares seznanil, vendar ob drugačnih priložnostih. In tako se je odpravil bos na kamnato pot v partizansko vojsko. Bos? Da, a tako, da so mu podplati bili rodoljubje in želja po boljšem življenju. K sreči je kamen za kamnom brbotal v lastnem potu.

Končno v partizanskih vrstah

Okrog 15. maja 1944 se je v zadnji skupini skupaj s Stankom Zgago odpravil najprej z vlakom, nato peš in z avtobusi in ribiškimi čolni prek Brindisija v Bari. Tam jih je 20. maja polovila angleška vojaška policija in jih odpeljala v vojaško taborišče. Potem ko so jih okopali, so jih zasliševali. Izdajal se je za Alojza Zidariča. V taborišču so bili tudi srbski oficirji, ki so Slovence prepričevali, naj vstopijo v kraljevo vojsko. A bil je preveč naiven in jim povedal, da bi rad šel med partizane, češ da je pri njih že njegov brat. Če tega ne bi povedal, ne bi sledilo kar pet zaslišanj. Z njimi se je v taborišču seznanil nek partizanski zdravnik, ki jim je omogočil, da so nato zbežali in se zatekli v partizansko bazo. Tam je povedal, kako Britanci ravnajo z drugimi kolegi. Potem ko je oddal Leontićevo priporočilo, so ga 27. maja poslali v l. borčevsko četo

v Castro blizu Barija. Tega dne je stopil v partizansko vojsko. Nato so njega skupaj s 30 drugimi borci poslali 2. ali 3. junija na letališče v Bari in ga imenovali za komisarja voda, vodnega delegata. Angleški letalski poročnik in angleški podoficirji so vodili dela, ki jih je opravljal z drugimi. Pakirali so opremo in orožje ter drugo gradivo, ki so ga nato vozili z letali na jugoslovansko območje. V bližnjem taborišču so pri skladiščenju delali Slovenci, ki pa niso želeli pristopiti k partizanom, med njimi je bilo tudi nekaj domačinov, katerih imen ne bom omenjal.

Prehrana je bila dobra. Kot komisar voda je spodbudil druge sotovariše, da so se odrekli večerji v prid ranjencem v partizanski bolnišnici v Bariju. V Bariju so ga sprejeli v SKOJ.

Ko so ustanovili 5. prekomorsko brigado v januarju 1945, se je z dvajseterico drugih vključil vanjo. Šli so v Split z namenom, da bodo prodirali proti Ljubljani. V splitskem pristanišču je naletel na Mirka Berlota kot pripadnika 6. dalmatinske brigade. Po tednu dni mirovanja v Splitu so se z ladjico odpeljali v Zadar, ki so ga prej bila zbombardirala britanska letala. Tu so ga dodelili v 3. bataljon, ki mu je načeloval Anton Kodrič. Hoteli so ga imenovati za pomočnika komisarja bataljona, a se je temu uprl, češ da še ni član KPJ. Kljub temu so ga imenovali za komisarja varovalne čete, v kateri je bilo 110 močno oboroženih borcev, saj so imeli dva minometa, kalibra 81, dve težki italijanski bredi, štiri protitankovske puške, deset »bren« (puškomitraljezov) in kar 27 brzostrelk. Šli so čez Velebit proti Gospiću in po treh dneh boja z ustaši v okvirih 20. dalmatinske udarne divizije ob nadzorovanju ceste med Gospićem in Bihaćem 25. marca 1945 osvojili utrjeno postojanko Bilaj. Potem ko so 2. aprila zavzeli Brušane, so 4. aprila korakali skozi zavzeti Gospić. Toda na poti proti Ogulinu so vse v italijanski vojski izurjene tankiste in topničarje, med njimi je bil tudi Avgust Gorjup s Kanalskega Vrha, preusmerili v 4. armado, namenjeno osvojitvi Trsta.

Šele v tistem času je izpolnil anketni list za februarski sprejem v KPJ. Iz njega je moč razbrati, da dotlej ni pripadal nobeni politični stranki, da pa je od leta 1938 bil član TIGR-a.

Kot komisar čete je v aprilu prejel čin poročnika. Boji so jih vodili prek Ogulina in Vinice do Črnomlja. Tam so jih v lepih uniformah domačini slavnostno sprejeli na železniški postaji. Njihov bataljon se je takoj usmeril proti Semiču in se tam spopadel z belogardisti in Nemci, ki so hoteli prodreti proti Vinici. Nato se je celotna 5. brigada, v kateri je bilo največ v nemški vojski izurjenih Štajercev, med njimi le nekaj takih, a vpadljivih, ki so ob vsaki priliki menjali marsikaj za vino, v vasi Podturn spopadla z Nemci in belogardisti. Kljub hudim spopadom, je v četi bil ranjen le en borec.

5. prekomorska brigada je bila 21. aprila 1945 v Črmošnjicah reformirana. Od tu so jih poslali v Kočevski Rog in se znova znašli lačni. Tam je dal na voz, na katerem so že od Gospića vozili orožje, svoj nahrbtnik, a ko ga je hotel dvigniti, ga ni našel. Zginil je s številnimi dragocenimi dokumenti. Pri reorganizaciji 5. prekomorske brigade so ga razporedili v 15. brigado 15. divizije in tuje nekaj dni deloval v štabu bataljona. Nato so ga določili za komisarja čete. Prebijali so se proti Grčaricam pri Ribnici. Potem ko so napadli tovornjak, poln goriva, namenjenega nemškim tankom v Grčarici, je tovornjak zgorel. Ujeli so nemškega vojaka. Nato pa je v nadaljnjem hudem spopadu bil ranjen njegov vodnik, dober prijatelj, ki je na poti v bolnišnico umrl. Njegova smrt ga je hudo prizadela, saj se je tako 1. maja, tik pred osvoboditvijo Ljubljane, za vedno poslovil od žene in otroka. Nato so se umaknili v Kočevje in nato prek Ribnice in Velikih Lašč stopali skozi zlohotno opuščeno Grosuplje. Le starejša ženica jim je skuhala žgance z zaseženo nemško mastjo. Zadnji hudi boji, v katerih je sosedna Gubčeva brigada utrpela veliko mrtvih, so bili v Orlah pred Ljubljano. Bilo je okrog prve ure zjutraj, ko so ga kot dežurnega oficirja poklicali v štab bataljona in mu naročili, naj obvesti vse komandirje, da so namenjeni v Ljubljano. Ob zori so stopali skozi Ljubljano, hodili so po Miklošičevi proti Tromostovju. V srcih je butalo od ponosa. Bilo je nekaj nepopisnega. Brž

Na desni je Alojz Kralj v Kamniku 13. maja 1945.

Riko Debenjak, akademski slikar in bratranec Alojz Kralj 21. oktobra 1979 v Kanalu

potem, ko so se Nemci umaknili, je bila Ljubljana vsa v zastavah, okrašena z venci in šopki iz rož in smrečja in ljudje na pločnikih so bili vzhičeni. Kje so vse to skrivali in tako hitro pripravili? Popolno nasprotje Grosupljega. Za hip je stopil k teti Bufon, ki se je nedavno preselila iz Bleiweisove v bližnjo Muzejsko ulico. Pri njej se je po dolgem času pošteno okopal in se oblekel v zveže spodnje perilo. Toda že ob 14. uri so morali naprej proti Kamniku in tam 10. maja preprečili Nemcem in ustašem ter številnim civilistom umik. Pobrali so jim vso prtljago in orožje, tudi kovček, poln zlatnine in srebrnine.

A vrag, ob koncu vojne so poleg bežečih sovražnikov znova ujeli že stare znane in zelo izurjene napadalne sovražnike: uši.

In nato je življenje v slovenski domovini vzbrbotalo, drugače in večini ljudi vse bolj primerno.

Slovenski narod je preživel, in nato je slovenska državnost v jugoslovanski federaciji zaživela kot posledica odporniške volje in energije številnih slovenskih Kraljev, ki so znali spodbuditi in izkoristiti širša evropska in svetovna dogajanja. Postal je nacija, kar je znova potrdil tudi leta 1991.

... in nadaljnji koraki

Svoja zrela leta je Alojz Kralj preživljal kot vdovec po Ivanki, rojeni Lampe iz Zadloga v Kromberku pri Novi Gorici. Ob dveh hčerah so mu čas bogatili še štirje vnuki in trije pravnuki. Pregledoval je številne beležke iz predvojnega in vojnega življenja iz časov, ko je bil po vojni topniški oficir v JLA, iz katere je leta 1957 odšel zaradi bolezni. Upokojil se je leta 1965, potem ko je opravljal razne dolžnosti pri občinskem komiteju ZKS v Kanalu in nato v Novi Gorici ter tri leta tajnikoval pri novogoriškem občinskem odboru Rdečega križa.

Tudi kot upokojenec se ni odpovedal delu. Po kratkem odmoru je kot tajnik kanalske krajevne skupnosti in kot tajnik tamkajšnjega turističnega društva vse do leta 1983 ogromno postoril in pomembno prispeval, da so v Kanalu zasnovali galerijo Rika Debenjaka, akademskega slikarja, Kanalca, sicer njegovega bratranca, ki se je kot zadnji od štirih bratov v poznih dvajsetih letih umaknil pred fašizmom v Jugoslavijo. Vzneseno je gojil željo, da bi rad doživel nastanek poglobljene kanalske kronike s poudarkom na predvojnih in medvojnih dogajanjih. In ob vseh poklicnih delovnih navadah ni prav nič nenavadnega, da so njegovi pohištveni predali polni lično in vabljivo urejenih beležk spominov, zanimivih za ustvarjalnega publicista ali pisatelja.

** Rajko Slokar: Devetdesetletni Alojz Kralj – tigrovec in partizan*
Tisk: Tiskarna Stražar Koper
Založilo Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR, 2010

BORIS PAHOR
(1913–2022)

Odšel je mož, ki je videl goreti Narodni dom v Trstu

Poslovil se je Boris Pahor, Tržačan, Primorec in predvsem ponosni Slovenec. Bil je glas in vest primorskega človeka, posebej glas tistih Primorcev, ki so z vso težo občutili fašistično nasilje vse od konca prve svetovne vojne

Boris Pahor

pa do konca druge svetovne vojne. Bil je zagotovo edini človek, ki je videl kot sedemletni deček 13. julija 1920 goreti narodni dom v Trstu in ki je hkrati dočakal njegovo vrnitev v roke Slovencev. Izdan od izdajalske slovenske roke je preživel strahote več nemških taborišč. Upornik je ostal tudi kasneje, po drugi svetovni vojni, ko mu je bilo več časa prepovedano priti v Jugoslavijo.

Ne da se ne povezati njegovega obsežnega literarnega dela, prežetega z globokim humanizmom brez vpliva intelektualca iz Lokavca pri Ajdovščini dr. Evgena Bavčarja, ki je zelo pripomogel k večji mednarodni prepoznavnosti pisatelja Borisa Pahorja. Oba, tako pisatelj Boris Pahor in dr. Evgen Bavčar, sta prejemnika najvišjih priznanj francoske države Legion d' honneur.

Leta 1995, le leto po ustanovitvi Društva TIGR Primorske, je delegacija društva, v kateri je bil tudi tedanji sekretar društva Lucijan Pelicon, obiskala Borisa Pahorja na njegovem domu v Trstu. Boris Pahor je delegaciji Društva TIGR Primorske takrat dal polno podporo pri delu novoustanovljenega društva s priporočilom o trajnem negovanju spomina na tigrovsko protifašistično gibanje na Primorskem.

V Društvu TIGR Primorske smo z Borisom Pahorjem izgubili velikega vzornika in tudi prijatelja. Njegova sporočila o miru in družbeni pravičnosti ostajajo univerzalna in brezčasna vrednota.

Gorazd Humar
predsednik Društva TIGR Primorske

Cenjen in dragi Prijatelj. Ob vsem materialnem srečanju s skrivnostjo smrti mislim na vašega tržaško-kraškega rojaka Srečka Kosovela, ki pravi, da smrti ni, ampak da je samo globoka tišina. S spoštovanjem govorim v to tišino, ki ste jo skozi desetletja srečevali, ko je z raznimi od fašizma, nacizma in komunizma ogrožala vašo človeško, slovensko besedo. Kot grški Odisej – patriot ste se dali privezati ob jambor svobode, da vas niso pretentale sirene različnih ideologij. Desetletja je morala vaša jadrnica čakati na sidrišču pred vašim rojstnim Trstom. Kot grški popotnik ste šele v poznih letih dobili pravico do vplutja v vašo ponotranjeno Itako. Iz zubljev, grmade v pristanu ste ustvarili umetniško, literarno in človeško luč, ki nam je svetila skozi najtemnejše kraje dvajsetega stoletja. Še danes mi je v čast, da sem spoznal enega teh krajev v vaši plemeniti družbi v Struthofu v Alzaciji. Bili ste vztrajen čuvaj te ponotranjene luči, upanja, slovenskega aktivnega hrepenenja. V vaši literaturi ste uvajali modrost dialoga, tolerance in svetovljanstva. Vaša literatura je estetsko in etično premagovala grožnjo nečesa in povzdigovala eksistenčne vrednote človeškega bitja. Želim vam, da vas bi grška boginja Mnemozina še naprej spremljala v srcih vaših bralcev in prijateljev, da bomo lažje ponotranjili vašo besedo, vero v odrešujočo lepoto in enkratnost človeške eksistence, kakršna je vila vaša.

Evgen Bavčar

Evgen Bavčar v Parizu leta 2008

»Dogodki in boji in nečlovečnosti drugega svetovnega spopada so namreč tako prevzeli naše vesti, da pozabljajo na stvarnost, ki če ni bila tako strašna glede na žrtve, je bila pa zavoljo dvajsetletnega psihološkega trpljenja, na katero je bil obsojen številčno razmeroma majhen slovenski in hrvaški življ v mejah tuje diktature, edinstvena v takratni Evropi.

Da, pravično je, da pridejo v slovensko zavest dolge vrste ilegalcev vseh mišljenj in nazorov, ki so se nesebično darovali zato, da bi potrdili v ljudeh vero v prostost; zato, da bi sovragu dokazali, kako trdo opravilo bo imel, če bo hotel zlomiti ponos v narodu, ki je skozi suženjska stoletja dolgo nabiral sokove, ki so mu utrdili hrbtenico; zato, da bi evropsko javnost opozorili na genocid v srcu kulturnega kontinenta.

Pravim, da je pravično, da se zavemo ilegalcev, ki so predhodniki osvobodilnega gibanja na Slovenskem, še posebno mora zanje vedeti tukajšnja mladina.«

Boris Pahor: Predhodniki osvobodilnega boja (1967, str. 70)

Boris Pahor v taborišču Struthof (foto: Evgen Bavčar)

Foto: Evgen Bavčar

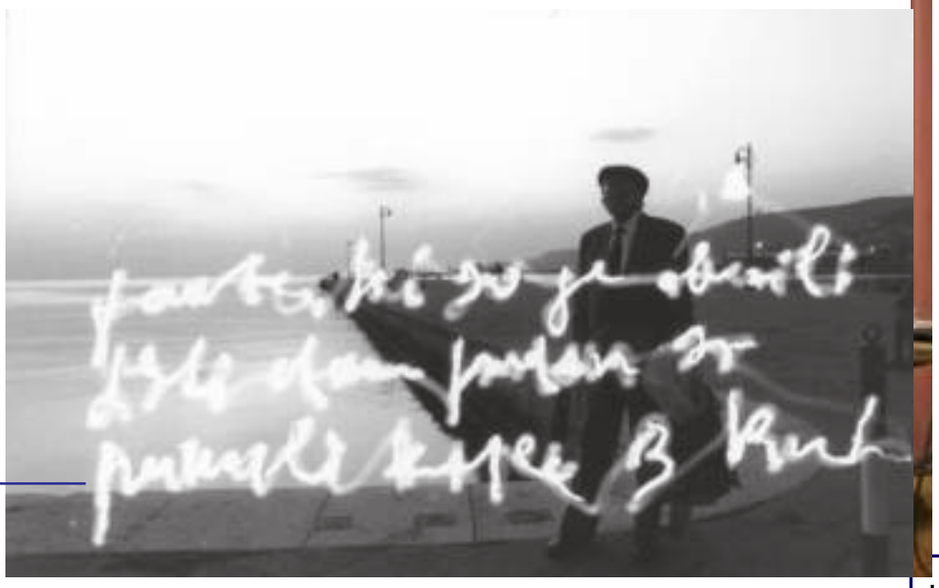

BEREMO

KNJIGA O ČASU, KO SE JE V NAŠI DEŽELI NEHALO PETI

*Besedilo: Gorazd Humar**

Tržaški pisatelj Boris Pahor je kmalu po ustrelitvi štirih bazoviških junakov 6. septembra 1930 v časopisu Slovenec pod psevdonimom Kraševec zapisal: »Po ustrelitvi štirih se v naši deželi ne poje več.« S temi besedami je italijanski pisatelj in filozof Adriano Sofri pospremil predstavitev italijanskega prevoda knjige tržaškega zgodovinarja Milana Pahorja z naslovom Tajna organizacija BORBA, 1927–1930 (L' organizzazione antifascista BORBA, 1927–1930). Knjiga je bila na tiskovni konferenci prvič predstavljena v petek, 17. decembra 2021, v tržaškem Novinarskem krožku. Knjigo je izdala Založba tržaškega tiska – ZTT.

Adriano Sofri, avtor spremne besede, je uvodoma na tiskovni konferenci poudaril, da je z ustrelitvijo bazoviških junakov hotel Mussolini dati ne samo slovenskim upornikom, ampak tudi vsem Slovencem, živečim v Italiji, eksemplarično lekcijo, kaj se zgodi tistim, ki se uprejo njegovi državi. Vendar je ta lekcija rodila še večji upor in res se je na Primorskem po prvem tržaškem procesu leta 1930 med Slovenci nehalo peti, kot je to zapisal Boris Pahor. Adriano Sofri, znan tudi kot avtor knjige o uboju italijanskega učitelja Sottosantija v Vrhpolju pri Vipavi 4. oktobra leta 1930, je poudaril pomembnost izida knjige v italijanskem jeziku, kajti knjiga bo po njegovem zagotovo pripomogla k boljšemu razumevanju italijanskega bralstva celotnega obdobja fašizma med obema vojnama, ki je usodno zarezal v odnose med obema narodoma, italijanskim in slovenskim.

Predstavitev italijanskega prevoda knjige o Borbi

Zgodovinar Štefan Čok, ki je sodeloval pri nastanku tako slovenskega kot italijanskega izvoda knjige, je poudaril, da je najnovejša knjiga Milana Pahorja veliko več kot le navaden prevod slovenskega izvoda. Italijanska različica knjige o Borbi je bogatejša od slovenske različice, saj vsebuje še avtorjev zapis o obdobju po letu 1930, ko je tajna organizacija Borba razpadla in se zlila v protifašistično organizacijo TIGR. S tem vsebinskim dodatkom daje italijanska različica knjige dodaten vpogled v daljše obdobje protifašističnega boja vse do leta 1941. Štefan Čok je še posebej poudaril, da sta obe inačici knjige namenjeni boljšemu medsebojnemu razumevanju v obmejnem in tudi širšem prostoru ter da bosta obe knjigi pripomogli k razširitvi poznavanja medsebojne zgodovine.

Avtor Milan Pahor je poudaril, da se zaradi razmeroma kratkotrajnega delovanja organizacije Borba o njej govori relativno malo, saj je delovala v precej krajšem obdobju, kot sta delovali organizacija TIGR ali OF. Po Pahorjevem prepričanju in poznavanju do-

godkov pa brez organizacije Borba ne bi kasneje prišlo do tako močne mobilizacije pripadnikov tako organizacije TIGR kot tudi OF. Kljub kratkosti delovanja organizacije Borba spomin nanjo, kot pravi Pahor, ni zbledel. Najboljši dokaz za to je množica ljudi, ki se vsako leto septembra zgrne na bazoviško gmajno, da proslavi spomin na štiri bazoviške junake.

Tržaški pesnik Ace Mermolja je v pogovoru po predstavitvi knjige poudaril pomen prevoda knjige v italijanski jezik in avtorja Milana Pahorja imenoval za varuha našega spomina, saj je po njegovem mnenju knjiga dosegla pravi namen, še posebej v občutljivem obmejnem prostoru, obremenjenim s številnimi tragičnimi dogodki.

Knjiga Milana Pahorja o Borbi v italijanskem prevodu ni slučajno izšla prav ob 80. obletnici drugega tržaškega procesa. Zgodovinar Milan Pahor je tako na najbolj časten način obudil spomin na dogodke, ki so se zgodili v času vse do decembra 1941 in se zaključili s kazensko ustrelitvijo peterice na openskem strelišču 15. decembra 1941, in na številne sodne obsodbe v skupnem trajanju skoraj enega tisočletja.

Prevod knjige BORBA v italijanski jezik je sofinanciralo tudi Društvo TIGR Primorske.

Knjiga je bila 5. 4. 2022 v sodelovanju z Društvom TIGR Primorske in organizacijo ANPI predstavljena tudi v kulturnem domu v Gorici.

Odmevi na dogodke

PRVI TRŽAŠKI PROCES IN ODMEVI V EVROPI V ČASOPISIH

Ves evropski kulturni svet se je po ustrelitvi štirih junakov v Bazovici razdelil na dva tabora, kar lahko zaznamo tudi preko odmevov v mednarodnem tisku po obsodbi in ustrelitvi v Bazovici po 6. septembru 1930. Vladna in uradna glasila so v večini primerov hladno beležila dogodek. Tako imenovani svobodni tisk zunaj Italije je ostro obsojal Posebno fašistično sodišče v Trstu. Najglasneje in najtopleje so se za štiri junake zavzeli (bratje) Čehi, ki so še enkrat dokazali, kako pojmujejo slovansko vzajemnost. Tudi francosko časopisje je dalo duška svojemu ogorčenju nad krivično razsodbo proti Slovencem na Primorskem. Stvarno in ustrezno so pisali in poročali avstrijski in nemški časopisi. Angleški listi so postavili zanimivo tezo. Nekaj primerov člankov, ki so v dneh po procesu izšli v mednarodnem tisku:

Narodni listy, Praga, 6. 9. 1930

»Štirje Slovenci so bili danes usmrčeni! Vse slovanstvo biva danes v duhu pri Slovencih v Trstu. Fašistični tisk obrekuje slovanstvo, nazivaje ga barbarstvo. (...) S strašnim tržaškim procesom si je dalo italijansko sodstvo spričevalo, ki mu bo služilo v sramoto za večne čase. (...)«

The Manchester Guardian, 9. 6. 1930

»Tržaška razsodba. Prošnje in protesti so zaman prihajali v Ženevo (sedež Zveze narodov) v nadi, da rešijo njihovo življenje, toda neusmiljena brzina italijanske justice je nameravan udar v obraz tistim, ki jim je svoboda ljubša kot pravično maščevanje zakona in reda. Zločin, zaradi katerega so umrli ti ljudje, je isti, zaradi katerega je pred 48 leti umrl v istem mestu Oberdank, ki ga vsa Italija časti – zločin, ki je obstajal v tem, da izsili pravico, ki je tiranstvo ni hotelo dati. (...)«

Tagespost, Gradec, 8. 9. 1930

»Misli ob slovanskem procesu v Italiji. Še je v živem spominu razsodba proti istrskemu kmečkemu mladeniču Vladimirju Gortanu, ki je bila izvršena z odurno naglico, in že spet obračajo fašistična sodišča nase pozornost evropskih narodov, in sicer v veliko večjem obsegu kot kadarkoli prej. (...)

Gre pa tu še za nekaj drugega, nekaj večjega, za sile narodnega sožitja, ki so prav v tem času pridobile na veljavi. Kako je mogoče, da so Istrani, Hrvatje in Slovenci, ki so znani e izza stare Avstrije kot mirni, lojalni in vsakemu nasilju nenaklonjeni ljudje, postali naenkrat nevarni bombaši?

(...) V juliju leta 1920 so zažgali Narodni dom v Trstu, in sicer pod vodstvom Francesca Giunte, sedanjega državnega tajnika v ministrskem predsedništvu. Ta čin je pripomogel »junaku« Giunti do častne spominske plošče in do zlate častne kolajne. Sledila je še v istem letu upepelitev društvene tiskarne v Pazinu, v naslednjih dveh letih pa razrušitev društvenih domov v Pulju, Opatiji, Barkovljan in pri Sv. Ivanu v Trstu

in končno še tržaške tiskarne Edinosti. Vsa ta dejanja do današnjega dne nekaznovana, nasprotno, proslavljali so jih celo kot zmage in junaška dejanja. (...)«

Pravo lidu, Praga, 7. 9. 1930

»Grozen justični umor v Trstu. (...) Telegram (namreč o usmrtitvah v Bazovici) je poslala fašistična tiskovna agencija v svet, očividno z upanjem, da bo tržaški škandal, ki je dosegel svoj vrhunec v justičnem umoru ubogih slovenskih mladeničev, v očeh svetovne javnosti vsaj nekoliko zakrit. Globoko smo uverjeni, da pa ta odločnost, ki jo fašisti na papirju vedno dokazujejo in je vedno tudi uperjena proti ženam, otrokom in neoboroženim možem, požene tokrat kri gneva v lica vseh poštenih ljudi na svetu. (...)

Toda vse ob svojem času: nedolžna kri bo padla nazaj na Mussolinijevo vlado tako težko kakor vsaka krivica.«

National Zeitung, Basel, 9. 9. 1930

»Tržaški proces. (...) Tako je iz tržaškega procesa razvodno dvoje dejstev v vsej zaželeni jasnosti: prvič velja za Italijo še vedno staro načelo iredentizma, da je vsak kraj, kjer se govori italijansko, italijanska zemlja, ki se mora tako ali drugače, prej ali slej, združiti z Italijo. Drugič pa iz tega jasno sledi italijansko naziranje, da se je svetovna vojna vodila edino radi tega, da pokrajine, ki jih Italija na ta način zahteva, čimprej postanejo njena popolna last. (...) Italijanov tudi nikoli ne bo mogoče prepričati, da procesi, kakor je bil tržaški, ne morejo odstraniti s tega sveta mržnje in nasilja. Stenice se lahko zatrejo, narodi pa nikakor.«

Volkszeitung, Berlin, 12. 9. 1930

»Setev sovraštva. (...) Mussolini je ponovno izjavil, da je Italija z »zmago« v svetovni vojni dobila premalo ter se mora radi tega oboroževati, da uveljavi italijanske »zahteve« napram drugim zmagovitim državam. Za temi zvenečimi frazami je duh roparskega imperializma, ki smatra vojno za edino sredstvo k povečanju svoje moči in k zadovoljitvi svojega pogleda po plenu.«

Arbeiter-Zeitung, Dunaj, 14. 9. 1930

»Trst. Štiri prazna mesta. – Fašizem je izgubil Trst za Italijo (od našega italijanskega sotrudnika). V tržaškem pristanišču je 10 italijanskih vojnih ladij. Vsa milica je mobilizirana. Mesto je polno vojaštva in s Krasa se slišijo streli vojaških vaj. Vse ima podobo kakor vojna pretnja Jugoslaviji, pa je le pretnja fašizma lastni deželi. (...) V avtu, ki ji je peljal po smrtni obsodbi, so obsojenci prepevali slovanske pesmi. S smrtjo pred očmi so kazali Marušič, Miloš in Valenčič največjo vdanost v svojo usodo, najmlajši v četvorici, 11-letni Bidovec, pa je izražal svojo kljubovalno neustrašenost in zaničevanje. S cigareto v ustih je zaklical tovarišem, naj ne delajo tako žalostne obraze, saj ni tako hudo. Preden je bilo dano povelje za streljanje, se je obrnil na svojem stolu in sprejel salvo v prsi. »Dol s fašizmom!« so bile njegove zadnje besede. Samo dve žrtvi sta bili takoj mrtvi: Marušič in Miloš sta dajala še razločne življenjske znake, tako da je moral častnih milice usmrtiti oba s strelom v uho. Trupla so bila takoj pokopana v neposvečeni zemlji. (...)

Podeželsko prebivalstvo vse Istre do tržaškega predmestja Sv. Ivan je preživelo noč pred usmrtitvijo s posebnim obredom. Pri vsaki mizi, h kateri so sedli onega petka k večerji, so bili štirje pokriti prostori, ki pa so ostali nezasedeni. (...) In ta fašizem, ki se izdaja za evropski okop proti »balkanizmu«, zavzema k temu, kar je stori, svoje stališče v osebnem listu ministrskega predsednika. Tam se navajajo besede fašističnega lista: »Imamo še več svinca za druge hrbte.« Pod njimi se vidijo štiri prazni stoli s pozivom: »Prosim, sedite!« To je daleč pod Balkanom. To je živinsko. Toda tudi neumno je, ker temelji na popolnem nerazumevanju pravega položaja. Italiji je dala Trst vojna. Fašizem ji ga je spet vzel. ON, ne štirje ustreljenci, je zagrešil veleizdajo.«

Der Südtiroler, 15. 9. 1930

»Krvava obsodba v Trstu. (...) Noben narod ne sme nekaznovano teptati z nogami narodnih pravic drugega naroda, noben režim ne sme netiti sovraštva tlačenih, če noče doživeti posledic. Življenje Slovanov v Italiji je pravi pekel. Zato se morajo dejanja vročekrvnih in na vsak način idealnih mladeničev soditi veliko mileje. Fašistična Italija ima na teh činih večji del krivde.«

(Pahor 2020: 153–156)

NAGRADA ZA FIAMME NERE

Marij Čuk

Fiamme nere, italijanski prevod romana *Črni obroč* tržaškega pisatelja in pesnika **Marija Čuka**, je osvojil drugo mesto na literarni nagradi Nabokova. Žirijo je roman prepričal s svojo zgodovinsko tematiko, ki ozavešča o fašizmu in prek literature strmi k boljšemu svetu. Knjiga je izšla pri založbi Mladika, v italijanščino jo je prevedla Martina Clerici, o njej pa smo v društvu že večkrat pisali. V romanu spremljamo zaljubljenca Floro Schwarzkopf in Otta von Helmuta z Dunaja. Zaljubljenca prideta na oddih v Trst, kjer kmalu ugotovita, da je vzdušje v mestu sovražno, doživita vrhunec fašističnega nasilja ob požigu Narodnega doma. Ob vrnitvi domov sta močno pretresena. To je že tretje priznanje, ki ga italijanski prostor daje Čukovemu romanu in tržaški založbi Mladika.

V imenu Društva TIGR Primorske avtorju Mariju Čuku iskreno čestitamo in mu želimo še veliko nadaljnjih uspehov.

Drago Bajc

PESEM PRIMORSKIH EMIGRANTOV

Ko kaplje bežimo od dneva do dneva,
v potoke se zbiramo, v reke široke
in zbogom naš vedno glasneje odmeva,
ko z morja k obali iztezamo roke.

Iščemo dela mi delavci črni,
iščemo kruha mi brezdomovinci,
gluhi za klic smo: »Vrni se, vrni.«
Iščemo sreče krepki Tolminci,
mehki Vipavci in Kraševci, Brici,
težko po sončni nam je Gorici. —

V rudnikih, farmah nam teče življenje
mesimo kruh tam, za ženo, otroke,
kvas nam ljubezen, sol nam trpljenje,
večno se gibljejo trudne nam roke.

Misel le ena je varuh med nami,
vsa za plačilo trpljenju, bolesti.
»Žena in dom naš, za morjem, gorami,
še se povrnemo k tebi, mi zvesti ...«

Pesnik in tigrovec Drago Bajc

Društvo TIGR Primorske bo v tem letu izdalo zbornik s še neobjavljenimi zapisi o pesniku Dragu Bajcu in tigrovcih iz goriškega poduredništva časopisa Edinost.

SKOZI ČAS

RAZMERE NA PRIMORSKEM

Besedilo: France Škerl

Misli primorskih Slovencev in Istranov so bile po vstopu Italije v vojno dejansko že uprte naprej. Vera v bodočnost je postajala močnejša in upanje v propad osnih sil se je začelo krepiti. Vstop Italije v vojno na strani nacistične Nemčije je bilo znamenje, da se približuje čas za osvoboditev Trsta, Goriške, Istre. Takrat je nastopil čas, da predstavniki meščanskih političnih skupin izoblikujejo skupni organ – narodni svet, ki naj bi slovansko manjšino zastopal navzven. V njem so bile tri sestavne skupine: goriška, ki je zastopala Besednjakovo smer, tržaška, ki je zastopala Vilfanovo smer, in istrska, ki je imela sedež v Pazinu. Takrat je nastopil čas, ko naj bi mladi komunisti zanetili splošen upor na Primorskem, ki ga pa ni bilo, ker so oblasti pozaprle glavne aktiviste in začele proti njim pripravljati proces. Takrat se je poostril pritisk nad slovenskimi vojaki v italijanski vojski, poostrili so razliko med *alloglotti* in *non alloglotti* v vojski. Med *alloglotti* so bili všteti vsi »*elementi di sentimenti antiitaliani o di dubi sentimenti*«, med katerimi so bili predvsem slovenski vojaki. Za vse *alloglotte* so morali urediti posebne sezname (*scheda biografica*) in jih nenehno nadzorovati. Takrat so nastali zametki »posebnih bataljonov« (*battaglioni speciali*). Vsi taki ukrepi so bili ena sama veriga »*nasilja nad ‚tujorodci'*«, ki niso mogli in ne smeli biti enakopravni vojaki v italijanski vojski. »*Z nami Slovenci delajo kot z Abesinci,*« je zapisal eden od Slovencev v pismu, ki ga je zajela cenzura. Še jasnejši je bil v pismu Friderik Humar, sicer član GIL (Gioventu italiana del Littorio), pisal ga je Ludviku Černetu v Solkan, tudi članu fašistične stranke: »*Prejel sem tvoje pismo, ki je zelo pomembno, zlasti za današnjo mladino, ki je kakor na tehnici, ki se noče prevesiti ne na to ne na drugo stran. Zahvaljujem se ti za nasvet, ki si mi ga dal. Upam in prepričan sem, da bom dosegel tudi to, združen z vsemi svojimi prijatelji, ki smo vsi kakor eno (...) Danes imamo še čas, da krenemo na dobro in ravno pot, ki nas bo pripeljala tja, kjer bomo uresničili cilje vsega slovenskega naroda. Upamo, da pojde vse dobro ..., preden se vrnemo. Sedaj so prepovedovali pisati pisma v slovenskem jeziku- toda jaz ne bom pisal nikoli v drugem jeziku.*«

Toda upanje primorskih Slovencev in Istranov je prej kakor v enem letu doživelo hudo razočaranje. Prinesel ga je zlom Jugoslavije v aprilu 1941. zanimivo je, kako aprilski dogodki v Jugoslaviji niso zadeli samo Slovencev na Goriškem, Krasu in v Istri, temveč tudi Beneške Slovence. Župnik Cuffolo je v *Mojem dnevniku* zapisal dragoceno pričevanje o tragediji vzhodno od rapalske meje. Pod 18. aprilom 1941 je zapisal: Kakšen veliki petek je doživela bela Ljubljana! Rimski komunikat je širokoustno in bahavo oznanil, da je italijanska armada vkorakala v Ljubljano. Po nadiški cesti vozijo kamioni jugoslovanske begunce v navadni obleki, kakor so jih pobrali po hišah, na polju! – Vsi se čutijo ponižani in imajo solzne oči. Našim ljudem, ki so vsi ob cesti, se smilijo!«

Toda aprilska vojna leta 1941 ni prinesla samo razočaranja tisočerim in tisočerim na obeh straneh rapalske meje. Aprilska vojna je odprla tudi novo pot v bodočnost. Fašistična Italija je z napadalno vojno proti Jugoslaviji prelomila tisto pogodbo, ki ji je priznala oblast nad velikim delom slovenske in hrvaške zemlje. Napadalna vojna je Rapalsko pogodbo uničila, Rapalske pogodbe ni bilo več. Slovenci in Hrvati so s tem pridobili pravico, da zopet sami odločajo o svoji usodi. Doba narodnoosvobodilnega boja je kmalu potem pokazala, da so to tudi resnično hoteli.

V pesimistično razpoloženje primorskih Slovencev zaradi zloma Jugoslavije je prinesel novo upanje šele nemški napad na Sovjet-

France Škerl – zgodovinar, znanstveni raziskovalec narodnoosvobodilnega boja, arhivist, partizan in urednik Slovenskega poročevalca

sko zvezo. Začela so se znova prebujati optimistična pričakovanja za rešitev izpod fašističnega jarma.

Toda prvo bazo za rešitev Primorcev je po zlomu Jugoslavije ustvarila Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je bila ustanovljena 27. aprila 1941. Temeljno jedro so ji dale Komunistična partija Slovenije, ki je dala pobudo za ustanovitev, skupina krščanskih socialistov, demokratično krilo telovadne organizacije Sokol in skupina kulturnih delavcev, ki formalno kot skupina ni bila niti organizirana. Kasneje so se tem temeljnim skupinam pridružile še številne druge skupine. Osvobodilna fronta je bila organizacija in gibanje za vse Slovence. V narodnem oziru si je postavila med drugim za cilj ustvariti tudi Zedinjeno Slovenijo. Že s tem je vključila tudi primorske Slovence v svoj program, v program rešitve narodnega in socialnega vprašanja v slovenskem narodu.

Med primorskimi Slovenci so se po ustanovitvi Osvobodilne fronte tem bolj pokazale neugodne posledice življenja pod fašisti. Program osvobodilnega gibanja je bil sicer tak, da je ustrezal ljudem vseh slovenskih pokrajin. Toda njegovo uresničevanje je bilo na Primorskem zelo počasno. Primorci so sicer dvajset let čutili na sebi, kako jih fašizem hoče zbrisati z domače zemlje, kako postopoma uničuje vse tisto, kar je pričevalo o slovenski narodnosti; poznali so ta fašizem, poznali njegov italijanski šovinizem, pa so nasproti vsem raznarodovalnim udarcem ostali enotni in strnjeni, sovražili so fašistične tlačitelje, ki so jim vzeli vse razen ljubezni do maternega jezika in domovine. Dvajsetletno življenje pod Italijo je vplivalo, da so stare meščanske stranke skoraj povsem izginile. Kolikor jih je sploh ostalo, so bili njihovi predstavniki med seboj strpni. Slovenskih izobražencev je bilo malo. Ostala je predvsem duhovščina, ki je zagovarjala pravice svojega naroda. Bila je in ostala tesno povezana z ljudstvom. Zato je morala ponovno doživeti da socialno ni bila tako diferencirana, kakor so bile druge slovenske pokrajine. Premožnejših je bilo malo, industrije pa prav tako. Prevladovali so mali kmetje, ki so deloma živeli od svoje zemlje, deloma pa so hodili na delo v tovarne in delavnice na obrobju slovenske zemlje.

Našteti trenutki so bili pozitivni za razvoj osvobodilnega gibanja. Nasproti njim pa so bili važni nekateri zaviralni elementi, ki so bili tako močni, da se je zaradi njih osvobodilno gibanje sproščalo zelo počasi. Zelo važno dejstvo na Primorskem je bila silna politična kontrola nad primorskimi ljudmi. Fašizem ni samo preganjal slovenskih ljudi, temveč jih je sočasno v najrazličnejših oblikah nenehno nadziral. Slovenske ljudi so nenehno opazovale vse mogoče milice: cestna, železniška, gozdna, karabinjerji, financarji in posebej še fašistična stranka. Kjer so bile šole, so pritegnili tudi učitelje in učiteljice. Razen uradnih oseb so pomagali pri nadziranju tudi italijanski civilisti, ki so se kot gostilničarji, brivci in trgovci naselili med Slovenci. Skratka, povsod je bilo dovolj budnih oči. Posebna težava za razvoj osvobodilnega gibanja je bilo dejstvo, da so bili najboljši letniki mobilizirani v italijanski vojski. Doma so ostali samo najmlajši ali pa starejši, ki so bili vsi več ali manj nevešči uporabljati orožje, zato je bilo zanje potrebnega mnogo učenja in vaje, kar je tudi povzročilo, da se partizanstvo ni moglo razvijati tako hitro, kakor so želeli. Kot neugodno dejstvo se je pokazalo tudi pomanjkanje smisla za organizacijsko delo, zlasti med mladino. Fašistični režim je slovenski mladini s tem, da je uničil njene organizacije, odvzel možnost, da bi se navadila vsaj preprostih organizacijskih prijemov v razvijanju osvobodilnega gibanja. Pomanjkanje tega smisla je vendar odtehtala silna požrtvovalnost v delu za osvobodilne cilje.

Požrtvovalnost primorskih ljudi v osvobodilnem gibanju je bila tako splošna, da jo moremo imeti kar za specifičnost primorskega življenja med vojno. Posebej velja to za mladino, ki je s svojo predanostjo osvobodilni stvari slovenskega naroda dokazala, da so bili vse poitalijančevanje, »fašistenje« in militariziranje primorske in istrske mladine v resnici brezuspešni. Dvajset let je trajalo fašistično nasilje, toda po dvajsetih letih so bili fašisti glede pridobitve slovenske mladine tam, kjer so bili, ko so svojo raznarodovalno akcijo začeli. Neuspeh fašističnega raznarodovanja je dobro opazil tržaški zgodovinar Carlo Schiffrer, ki je videl tudi vzroke italijanskih neuspehov. S svojimi besedami je po vojni izrekel dragoceno priznanje primorski mladini: »*Slovenski in hrvaški otroci, ki so šli skozi nasilno fašistično vzgojo, so (1941) že postali mladeniči in možje in so se priključili tveganemu partizanskemu vojskovanju s takim zanosom in junaštvom, ki mu je težko najti primera, to pa iz samohotne reakcije na sistem duševnega nasilstva, ki je bilo še bolj osovraženo kakor sistem materialnega nasilstva, ki ga je podpiralo.*«

Neuspeh italijanskega raznarodovanja so opazovali tudi karabinjerji. Grahovski brigadir Lozupone je v začetku vojne izrazil tako mnenje, ko je moral napi-

sati karakteristiko o Veri Kemperlovi iz Nemškega Ruta. O njej je zapisal, da je leta 1939 med slovesnostjo ob prihodu novega župnika izjavila, da nikoli ne bo Italijanka, pa čeprav bi šli s tanki čez njeno telo. Lozupone je tedaj dodal, da je bila Kemperlova dobro poučena v protiitalijanskem nauku in da je bila taka vsa družina, tudi dva njena brata.

Lozuponejeva spoznanja je potrdil Francesco Semi, ki se je kot italijanski topniški oficir udeležil pohoda XI. korpusa v Slovenijo. Doma je bil iz Kopra, pred vojno pa je bil profesor latinščine v Benetkah. Bil je antifašist in na Slovence ni gledal sovražno. Skušal jih je razumeti v njihovem odporu proti italijanski oblasti. Spoznal je, da je prav ta oblast zapravila vse simpatije slovenskih ljudi. V svojih spominih je zapisal, da so Slovenci vedno sovražili italijansko gosposko in njihove ljudi, ki so jih poslali, da bi »civilizirali« te kraje in jih raznarodovali: *»Kmetje in gozdni delavci ob naši vzhodni meji odkrito priznavajo, da bi se radi bojevali proti Italiji, vendar vedo, da so taki načrti trenutno nesmiselni.«*

Nesmiselni časi so bili časi zloma Jugoslavije in nato še meseci nemškega prodiranja v notranjost Sovjetske zveze. Čeprav je napad na Sovjetsko zvezo začel prebujati optimistično razpoloženje med primorskimi Slovenci, je potek bojev na vzhodni fronti ta optimizem zopet razbijal. Nedvomno moramo v tem dejstvu tudi iskati vzroke za relativno skromne uspehe Oskarja Kovačiča in njegovih sodelavcev na Primorskem leta 1941. Med Primorci je bil takrat zelo močan dvom v možnost oboroženega boja na Primorskem. Vsi dvomljivci so pričakovali rešitve od drugod. Pod vplivom sredine je bilo močno tudi nezaupanje do komunistov, češ da bodo komunisti preveč internacionalisti. Premalo narodni. Le počasi se je spreminjal ta odnos in zmagovala ideja o nujnosti oboroženega boja.

Ne glede na dvome in zadržke pa so bili tudi taki ljudje, ki so svojo narodno zavest spontano izražali v protifašističnem smislu. Zelo jasen primer so pokazala dekleta v Kozani v Brdih, ki so avgusta 1941 prišle v šolo, segle po kredi in napisale na tablo nekaj protifašističnih gesel, dučejevo sliko pa razbile na podu in poteptale. S tem so pokazale resničnost besed, ki jih je o primorski mladini napisal tržaški zgodovinar Carlo Schiffrer, da je bilo »fašistenje« slovenske mladine brezuspešno. Dekleta v Kozani so svojim dejanjem izpričale ljubezen do domovine, samo ne do tiste, o kateri so jih učili fašistični učitelji.

Primer spontane akcije je pokazal Anton Reja iz Števerjana nekaj mesecev kasneje, ko je oktobra 1941 potoval v Ljubljano na velesejem, se informiral o Osvobodilni fronti, potem pa na lastno pobudo začel zbirati denar in ljudi. Podobno pot kakor Reja je napravila Darinka Kogoj s Kneže v Baški grapi in po svoji pobudi našla zvezo z Ljubljano.

Nadvse važen trenutek v razpoloženju primorskih ljudi, morda celo prelomnega značaja, je bil drugi tržaški proces. Primorske Slovence je pretresel do dna. Zajel je ljudi od morja do Triglava, vse plasti in najrazličnejših poklicev. Z njim so bile prizadete vse svetovnonazorske smeri. Primorski Slovenci so ga občutili kot udarec po Slovencih. Zato je segel v globino ljudske duše, kar so posebej pokazala pisma na smrt obsojenih, zlasti Simona Kosa: *»Vest mi ne očita ničesar, ker nisem zagrešil nobenega dejanja, ki bi se ga moral sramovati. Srečen bi bil, ako bi znal, da more moja kri ohladiti le del gorja, ki ga trpi moj ubogi narod, in če bi vedel, da bo ta moja žrtev le malo koristila trpečemu človeštvu, potem sem živel dovolj. Prepričan pa sem, da mora za temi najtemnejšimi dnevi naše zgodovine zasijati nova zora! (...) Ljubil sem preveč to zemljo, preveč sem ljubil svoje gore, tako da se tedaj, ko je bil še čas, nisem mogel odtrgati od njihovega objema. Zato je treba, da tej svoji zemlji žrtvujem to skromno življenje, saj drugega tako nimam.«*

Podobne misli je izrazil tudi Pinko Tomažič, ko je pisal svojim staršem: *»Skušal sem vam dokazati že večkrat, da je moja pot drugačna od vaše in da se moji cilji z vašimi ne morejo strinjati. Ne vem, koliko ste me razumeli, toda vem, da me dobro poznate in slutite, zakaj sem ravnal, zakaj sem živel na tak način, zakaj je bilo neizbežno, kar se bo zgodilo ...*

Mati, ki me je v vojni vihri nosila po svetu, je zame najdražji spomin, najljubša podoba moje matere, matere begunke. Oče, ki me je priklenil na našo zemljo, na kmečko življenje, je moj ljubi oče.«

Tomažičevo pismo se razlikuje od Kosovega. V prvem citiranem odstavku, v katerem kaže drugačno pot, kakor so jo hodili meščanski starši, izraža svojo pripadnost komunistični smeri, v drugem odstavku pa izpoveduje navezanost na domačo zemljo.

Iz obeh pisem diha navezanost na rodno zemljo in slovenski jezik. Iz njih diha želja po svobodi, po združitvi z brati in boljšem življenju zatiranih. Proces je te težnje primorskih ljudi v splošnem izražal bolj posredno, v bistvu je le udaril po njih. Ljudstvo se je zaprlo vase in ni izražalo svojih

nazorov. Le karabinjerji so vrtali vanj in v drobnih, nedolžnih primerih vsakdanjega življenja iskali simptome za razpoloženje primorskih ljudi in njihov odnos do italijanske oblasti.

Tako je grahovski brigadir Lozupone 16. januarja 1942 pisal svojim nadrejenim: »*V dobrem delu prebivalstva živi upanje v zmago boljševiškega orožja in si dela iluzije o vrnitvi pod vlado bivše Jugoslavije.*« Še temeljitejši je bil v sodbi glede Vere Kemperlove, ko so zaplenili njeno pismo bratrancu: »*Kemperlova se je rodila 1921. Toda njene besede, čeprav je bila rojena v senci italijanske zastave, nam brez nadaljnjega govore, da se v njeni duši še skriva upanje, da se bo njena vas morala vrniti pod oblast tiste države, ki je sedaj izginila z zemljepisne karte. Izražajoč veliko žalost, ki jo občuti zaradi znanega Simona Kosa, ki je bil usmrčen v Trstu, govori dejansko o njem kot o velikem narodnem mučencu. Kajti Kos ni umrl za kaj drugega kakor za veliko slovensko stvar. Kemperlova je bratrancu hotela povedati, da bo Italija izgubila vojno, oni pa bodo mogli prepevati v slovenskem jeziku v popolni svobodi; Kosa bodo maščevali drugi junaki in vse (...) bo storjeno za njihovo svobodo.*« Simon Kos je v domačem kraju veljal za junaka, ki so ga vsi spoštovani, Italijani so vzeli na piko župnika v Nemškem Rutu, ker je tak odnos varoval in podpiral. Italijani so mu očitali njegovo ravnanje ob smrti Simona Kosa, ker ga je imenoval »ubogi fant« in mu dal tri dni zvoniti in je opravil trojno opravilo za mir njegove duše.

Čas tržaškega procesa je bil čas, ki je v ravnanje primorskih Slovencev vnesel spremembo. Pokazala se je v dveh smereh. Izganjati so začeli pomisleki o možnosti oboroženega boja proti italijanski oblasti in plahneti so začeli zadržki do komunistične partije. Simbolično in močno prikrito je novi položaj lepo izrazilo pismo, ki ga je novembra 1941 nekdo iz Kobarida pisal slovenskemu vojaku v 16. artilerijskem polku: »*Vse se spreminja, pogum, misli, da si sin slovenske matere. Temen oblak pokriva domovino in oči so zalite s solzami od žalosti. Prišel bo dan, strašni dan, ko boš dvignil glavo ti, slovenski mučenec. Naj te Bog varuje in pripelje čimprej domov.*« Izginjanje zadržkov do komunistične partije se je kazalo postopoma in se prepletalo z drugimi trenutki, ki so pospeševalno vplivali na razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem. Za Primorsko je bilo značilno, da se je tako rekoč v vsaki obliki osvobodilnega gibanja in v vseh oblikah partizanske dejavnosti izražala tudi narodna zavest. Mnoge oblike partizanskega razvoja so bile na Primorskem zunaj enake ali podobne oblikam v ostali Sloveniji, toda na Primorskem so izražale drugačnega duha, drugačen namen.

Najtežja posledica tržaškega procesa je bila, da so tedaj zapori požrli mnogo obetajočih ljudi, zlasti prekaljenih komunistov. Z njimi je Osvobodilna fronta izgubila mnogo dragocenih delavcev, še preden jih je v svoje roke sploh dobila. Če se je oboroženi boj na Primorskem razvijal počasneje, moramo del razlogov pripisati tudi izgubi velikega števila ljudi, ki jih je pogoltnil drugi tržaški proces. Pri teh aretacijah oziroma zapornikih je šlo za ljudi, ki bi v okoliščini, da bi bili na svobodi, bili nedvomno sposobni člani aktivističnega kadra Osvobodilne fronte. Seveda pa poti primorskega ljudstva v osvobodilni boj tudi ta izguba ni preprečila. Narodnoosvobodilni boj je namreč ustrezal takim ljudskim globinam, da ga v takratnih okoliščinah nobeno nasilje ni moglo več trajno zadržati.

Spričo pomanjkanja domačega kadra so za razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem imeli pomembno vlogo tisti primorski ljudje, ki so v prejšnjih časih pobegnili ali se umaknili fašističnemu nasilju ter odšli v Jugoslavijo. V Jugoslaviji so mnogi od njih postali člani komunistične partije. Po zlomu Jugoslavije so se prav ti ljudje zaradi razmaha osvobodilnega gibanja tudi na Primorskem začeli vračati v domače kraje, da bi tudi Primorsko vključili v Osvobodilno fronto slovenskega naroda in narodov Jugoslavije. Med njimi, ki so se začeli vračati domov, moramo razlikovati predvsem tiste, ki so jih poslali vrhovni organi slovenskega osvobodilnega gibanja (Ervin Dolgan, brata Kovačič, Anton Velušček, Darko Marušič, Miro Špacapan, Tomo Brejc, Mirko Bračič, dr. Aleš Bebler in drugi), od tistih, ki so sami čutili potrebo, da se vrnejo v domače kraje in pomagajo v razvoju osvobodilnega gibanja. Tudi drugih je bilo zelo veliko, pravzaprav njihovo število natančno ni niti znano. Nedvomno je, da so vsi emigranti po vrnitvi domov krepko podprli osvobodilni boj svojih rojakov. Zaradi italijanskega nasilja med dvema vojnama, zaradi splošnega antifašizma primorskih ljudi je njihovo delo hitro obrodilo sadove. Ideja osvoboditve primorske zemlje je bila splošna last vseh Primorcev, ki je nikoli ni bilo treba utemeljevati, temveč se le pogovoriti, kako se bo treba zanjo boriti, kako jo uresničiti. Meri Konavec s Svina pri Kobaridu je o tem razpoloženju zapisala v poznejših spominih dragoceno pričevanje: »*Mi(,) primorski otroci(,) smo bili že od doma tako vzgojeni, da smo se že v predšolski dobi zavedali, da smo*

Slovenci, da je naša domovina Slovenija, da si jo bomo enkrat priborili, čeprav bi bila mogoče naša borba s krujo prepojena. Na to borbo smo bili pripravljeni z vsem srcem. Naša iskrena želja po osvoboditvi je bila tako močna, da nas je beseda borba za osvoboditev tako močno zajela v svoj vrtinec, da se je posameznik znašel v njej, ko se še zavedal ni«. Vračajoči se emigranti so na takem razpoloženju lahko delali za Osvobodilno fronto. Dejansko so se uspehi tudi pokazali.

Hrepenenje po svobodi in želja po boju za to svobodo sta na Primorskem rodila dezerterje iz italijanske vojske. Že Oskar Kovačič si je prizadeval, da bi zavedni Slovenci začeli bežati iz italijanske vojske in se javljati v slovenske partizane. Uspehi se sicer niso pokazali takoj. Toda misel je postala aktualna že naslednja leta in dala tudi pomembne sadove. Prvi dezerter iz italijanske vojske je bil Anton Ferjančič iz Gradišča pri Vipavi. Svojim spominom, v katerih je popisal svoj beg iz italijanske vojske in vstop v partizane, je dal zelo značilen naslov, ki je jasno izražal odnos do domovine, odnos do svobode, namreč *Domovina, jaz sem te iskal.* Za Ferjančičem so bili pomembni dezerterji na prehodu iz leta 1941 v leto 1942 Karlo Maslo in njegov brat iz Brkinov, Niko Šturm Tarzan iz Senožeč, zlasti pa Janko Premrl Vojko iz Št. Vida pri Vipavi (Podnanos). Kasneje so jim sledili še številni drugi. Poseben pomen za Primorsko je imel zlasti Vojko. Veljal je za utelešenje narodnih teženj primorskega ljudstva. Izšel je iz narodnjaške, vendar katoliške družine, postal partizan že 2. februarja 1942 in s tem borec proti fašizmu, borec za svobodo slovenskega naroda. Vojko je bil narodno zelo zaveden, vzor vsem drugim ljudem. Vojko je silno veliko bral. V slovenski zgodovini je bil dobro podkovan. Posebej je cenil Prešerna in Gregorčiča. V partizanih je rad citiral Prešernov *Krst pri Savici* in Gregorčičevo *Hajdukovo oporoko*. S poznavanjem slovenske literature je pričeval, kako veliko vzgojno moč so imeli nanj slovenski pesniki, še posebej pa Gregorčič, pesnik primorske zemlje. Seveda Vojko ni bil sam, ki je rastel ob domoljubnih Gregorčičevih pesmih. Gregorčič je bil splošna last vseh Primorcev. Ob stoletnici Gregorčičevega rojstva je France Bevk zapisal, da je bila predvsem Gregorčičeva zasluga, da je primorsko ljudstvo imelo tako močno narodno zavest. Iz njegovih pesmi je v letih narodnega zatiranja črpalo tolažbe in bodrila. Njegove besede so vlivale primorskim ljudem vedno nova upanja in kazale v nove zarje. Gregorčič pa je bil tudi pesnik osvobodilnega gibanja. Kakor se je pesnik boril vse življenje za svobodo, resnico in pravico, tako se je tudi slovenski narod v letih narodnoosvobodilnega boja boril za iste cilje. Zato je bila Gregorčičeva pesem tudi v teh letih doma povsod, na terenu in v brigadah. Zato je bila tako draga Vojku, ki so mu Gregorčiča brali celo tedaj, ko je ležal na smrtni postelji. Vojko zato ni bil zaman ljubljenec primorskega ljudstva. Ni bil samo sposoben borec in junak, temveč je ustrezal tudi duši primorskega ljudstva.

Dezertacije iz italijanske vojske so bile nedvomno izraz visoke narodne zavesti primorskih ljudi. Število dezerterjev res ni bilo posebej veliko, toda ne zaradi pomanjkanja narodne zavesti pri primorskih fantih, temveč zato, ker so se italijanske oblasti kmalu zavedle pomena dezertacij in so že maja 1942 začele izdajati ukrepe, da bi dezertaciji onemogočile in preprečile. Najučinkovitejše sredstvo je bila po njihovem mnenju ukinitev dopustov. S tem so hotele slovenskim vojakom vzeti možnost, da bi bili blizu »komunističnih emisarjev«, ki so videli svojo nalogo v tem, da so pridobivali te vojake za vključitev v »rdečo vojsko«. Zato so se držali načela, da ljudem »dvomljivih italijanskih čustev« ne morejo dajati dopustov.

Problem prepovedi dajanja dopustov slovenskim vojakom je bil zelo zapleten. Aktualen je bil vso vojno tako rekoč do kapitulacije Italije. Italijanske oblasti so ga

Telegram goriškega prefekta, poslan na Županstvo v Soči, dan potem (7. april 1941), ko je Italija napadla Jugoslavijo. V njem naroča županstvo, da sodeluje z vojaškimi oblastmi pri izseljevanju in oskrbi civilnega prebivalstva. Izvirnik hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

PLEZZO

vedno znova urejale oziroma ukrepe dopolnjevale z novimi, ker so hotele upoštevati vse mogoče izjeme. S tem so pa tudi slovenski vojaki našli kakšne luknje v paragrafih, ki so marsikomu le dopuščale, da je pobegnil iz italijanske vojske, ko je bilo že misliti, da ne bo več mogoče.

Med emigranti in dezerterji so bile stične točke, čeprav so prihajali domov iz različnih krajev. Emigranti so bili predvsem levičarji po svoji usmerjenosti, dezerterji so bili predvsem narodnjaki, toda oboji so hoteli svoji Primorski pomagati do svobode, premagati fašizem in ustvariti svoji Primorski boljše pogoje za življenje v prihodnosti. Toda brez močne zavesti njihovega ravnanja ne bi bilo mogoče razumeti. Šlo je za individualno zavest, ki jih je gnala v boj proti fašizmu in boj za svobodo.

Ko so primorski Slovenci spoznali, da pomisleki proti oboroženemu boju niso več na mestu, da je njihov delež v tem boju zelo potreben, se je osvobodilni boj kljub zaviralnim trenutkom začel sproščati, sicer počasi, nekako postopoma, toda naraščal je z vedno močnejšo silo. Naraščal je politično in vojaško ter zajemal kraj za krajem. Ljudstvo se je v skladu z danimi možnostmi vključevalo v osvobodilno gibanje, kjerkoli so se pojavili njegovi glasniki oziroma aktivisti. Pravih pomislekov proti njegovemu širjenju ni bilo več ali pa jih je bilo vsaj vse manj, čeprav brez težav tudi ni šlo. Kljub ilegalnemu načinu širjenja osvobodilnega gibanja je njegova množičnost postajala vse jasnejša in otipljivejša. Odmev silnega zanosa o razširjenju Osvobodilne fronte je preprosto, toda zelo nazorno izrazila lokalna kronika s Svina na Tolminskem: *»Tisto poletje so v največji tajnosti prihajale novice o že razširjenem osvobodilnem gibanju na Krasu, na Vipavskem in drugod. Po njivah se žene niso več pogovarjale o nevažnih stvareh, pač pa so šepetaje poročale druga drugi novice, vse v vasi je postalo složno. Ni bilo več sovraštva, vse je bilo družno v eni misli, da se bliža svoboda. V jeseni mladeniči niso dobivali več pozivnic za vojsko, temveč so jih orožniki lovili po vaseh, jih spravljali na kamione in jih vozili na vojni odsek v Udine. Kot vihar je prihajal vse bliže skozi Vipavsko in Tolminsko, Kobariško in Bovško val oboroženega odpora«.*

Množičnost osvobodilnega gibanja je rasla iz enotnosti ljudstva. Primorski ljudje niso nikoli dvomili o lastnih težnjah po svobodi. Dvom in zadržki so zadevali le vprašanje, kako priti do svobode. Čas jim je tudi v tem vprašanju razčistil pojme. Tako je ljudstvo postajalo vedno bolj enotno glede načina osvoboditve, zato je sodelovalo v Osvobodilni fronti in bilo vedno intenzivnejše. Za enotnost primorskega ljudstva je bilo značilno, da je bil odnos do partizanov močno drugačen kakor v centralni Sloveniji. Ljudje so skrbeli za partizane, jih kot borce za svobodo imeli v resnici za svoje borce. Obveščali so jih o gibanju Italijanov in premikih. Partizani so se med primorskimi ljudmi gibali zelo svobodno, izdajalcev med njimi skorajda ni bilo. Ovaduh je bil le tisti, ki se je prodal Italijanom. Ljudje so jih poznali in jim niso zaupali. Tak odnos do partizanov je bil izraz žive slovenske zavesti.

*Objavljeno v reviji Borec (23/1971, št. 6–7. str. 437–448), skrajšana razprava *O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja,* 10/1970, št. 1–2, str. 101–122).

Preživeli obtoženci na prvem in drugem tržaškem procesu (foto: Mario Maganja)

PREDSTAVITEV DRUŠTVA ZA NEGOVANJE RODOLJUBNIH TRADICIJ ORGANIZACIJE TIGR PRIMORSKE

Društvo je bilo ustanovljeno 21. maja 1994 v Postojni. Gre za delovanje prve po drugi svetovni vojni organizirane oblike delovanja, ki sloni na izročilu rodoljubne organizacije TIGR; prej to ni bilo dopustno.

Namen Društva TIGR Primorske je uresničevanje naslednjih programskih ciljev:

- Osveščanje slovenske javnosti o veliki zgodovinski vlogi primorskega protifašizma med obema vojnama in tolmačenju delovanja same organizacije TIGR kot neposredne in naravne predhodnice NOB (narodnoosvobodilne borbe).
- Pravično ovrednotenje zgodovinskega pomena delovanja organizacije TIGR in njenega prispevka v boju za priključitev Primorske in Istre k tedanji Jugoslaviji oz. k Republiki Sloveniji, kar je bilo krivično dolgo zamolčano.
- Zavzemanje za družbeno in državno priznanje organizaciji TIGR in njenim aktivnim članom, kakršno imajo pripadniki drugih bojevniških organizacij, vključno z vsemi pravicami, ki iz takega priznanja izhajajo (borci NOB, španski in Maistrovi borci).
- Gojenje rodoljubnih izročil tigrovske organizacije, tudi s postavljanjem ustreznih spominskih obeležij posameznim ljudem in dogodkom iz tega obdobja.
- Na slovensko državno oblast zato naslavljamo apel, da je dolžna postaviti tigrovcem dostojen spomenik, ki naj temu gibanju povrne čast in dostojanstvo, sam spomenik pa naj budi ponos in samozavest naroda, s tem pa spomin na tigrovske junake.
- Organizirati spominska srečanja, okrogle mize in druge javne prireditve ob pomembnih obletnicah iz delovanja organizacije TIGR.
- Organizirati in spodbujati razne aktivnost, ki zadevajo zgodovinsko in kulturno- umetniško ustvarjalnost, povezano s tematiko protifašističnega boja ter se zavzemati za mir in sožitje med narodi in manjšinami.

Ker so bile zasluge organizacije TIGR in posameznikov od bivših oblasti v Sloveniji dolga leta zamolčane, nepriznane, samo vprašanje tigrovstva pa največkrat obravnavano v negativni luči, so današnja spoznanja drugačna, saj družba tigrovstvo že sprejema kot pomembno pozitivno komponento. K temu je v največji meri pripomogla zgodovinska stroka, ki je ves čas pravilno vrednotila takratna dogajanja med Slovenci. Spričo tega želimo slovensko javnost ponovno spomniti na dolg, ki ga ima družba in država do te rodoljubne organizacije.

Poudariti je treba tudi, da j so prav zdaj izročila TIGR-a še kako aktualna tako za Slovence v domovini in naše zamejstvo. Rodoljubni tigrovski duh zdaj prinašamo tudi Slovencem, živečim v zamejstvu: na Tržaškem, na Goriškem, v Benečiji in Kanalski dolini.

SPLETNA STRAN DRUŠTVA

tigr-drustvo.si

Vabimo vas, da obiščete našo spletno stran, do katere lahko pridete, če v spletni brskalnik vtipkate povezavo tigr-drustvo.si ali preprosto Društvo TIGR Primorske.

Na spletni strani pod zavihki poleg novic najdete kontakt društva, galerijo fotografij, publikacije, ki jih je društvo do sedaj izdalo, e-verzije društvenega glasila Primorski rodoljub, pod zavihkom »TIGROVCI« pa pripravljamo z najrazličnejšimi prispevki obogaten arhiv članov organizacije TIGR.
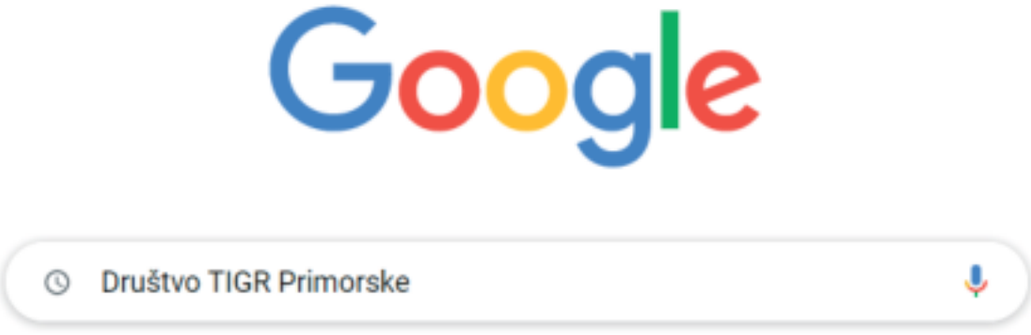
Vse, ki vas tigrovsko izročilo zanima, vabimo, da se včlanite v naše društvo. Prijavnico najdete na naši spletni strani pod zavihkom »O DRUŠTVU« v razdelku »članstvo«, kjer sta vam na voljo dve obliki prijavnice: e-prijavnica in prijavnica v pdf obliki, ki jo natisnjeno in izpolnjeno pošljete na naš naslov.